

Karakteristieke objecten buitengebied gemeente Westerkwartier

Karakteristieke objecten buitengebied voormalige gemeente Grootegast

november 2013

Uitgangspunten en werkwijze

Dit rapport vormt de neerslag van de inventarisatie en waardering van karakteristieke/beeldbepalende bouwwerken in het buitengebied van de gemeente Grootegast, uitgevoerd door Libau in opdracht van de gemeente Grootegast.

Aanleiding van de inventarisatie en waardering is het provinciale kwaliteitsbeleid ten aanzien van het buitengebied. De provincie Groningen zet in haar ruimtelijk beleid in het buitengebied - naast het behoud van landschappelijke kwaliteit - in op het zorgvuldig omgaan met gebouwd cultureel erfgoed. In de provinciale verordening is opgenomen dat gemeenten in bestemmingsplannen een inventarisatie en beschrijving van de in het plangebied aanwezige karakteristieke gebouwen dienen op te nemen. Bij panden die als karakteristiek/beeldbepalend bouwwerk worden aangemerkt, zijn de karakteristieken van dergelijke bouwwerken leidend bij de doorontwikkeling van deze panden.

Op verzoek van de gemeente Grootegast zijn alle bouwwerken in het buitengebied tot bouwjaar 1960 in de inventarisatie betrokken. Uit een door de gemeente uitgevoerde analyse van WOZ gegevens blijkt dat van de circa 1700 bouwwerken van vóór 1960 ongeveer 700 objecten zijn gelegen in het plangebied van het Bestemmingsplan Buitengebied. Dat wil zeggen dat circa 700 bouwwerken zijn onderzocht en beoordeeld. Hierbij is de volgende werkwijze gehanteerd:

Stap 1

In deze eerste stap zijn op basis van eerdere ervaringen en contacten met de provincie Groningen de criteria opgesteld ten behoeve van de beoordeling van de bouwwerken op hun karakteristieke waarde op zichzelf en in de context van het landschap. De criteria zijn gebaseerd op de vijf algemeen gehanteerde criteria die voor de waardering van historische bebouwing worden gehanteerd, toegespitst op het buitengebied van de gemeente Grootegast (zie Criteria).

Stap 2

Aan de hand van de door de gemeente aangeleverde foto's en aanvullend veldwerk is door Libau een schifting gemaakt tussen panden die op grond van de criteria niet karakteristiek worden geacht en panden die bij eerste beschouwing wel aan deze criteria voldoen. Van de laatstgenoemde panden is door het bureau een verdeling gemaakt in objecten die bij nadere beschouwing beslist wel voor het predicaat karakteristiek in aanmerking komen en die waarover twijfel bestaat. Inspanningen zijn verricht om alle objecten zo goed mogelijk in beeld te brengen. Daarbij is het uitgangspunt dat de panden worden beoordeeld op het zicht vanaf de openbare weg. In een enkel geval is een object niet meegenomen omdat een goede beoordeling niet mogelijk is vanwege de (zeer) grote afstand tot de openbare weg.

Stap 3

Om tot een definitieve, juridisch onderbouwde, selectie te komen is de gemeentelijke monumentencommissie ingeschakeld, daartoe aangevuld met gemeentelijke vertegenwoordigers. De gemeentelijke monumentencommissie heeft de door Libau opgestelde voorselectie integraal getoetst en onderbouwd advies geleverd over het al dan niet aanwijzen van objecten als karakteristiek. De monumentencommissie heeft geadviseerd om in totaal 171 panden in het bestemmingplan buitengebied op te nemen als karakteristiek object.

Stap 4

Van de ruwweg 700 panden van voor 1960 zijn uiteindelijk 171 geselecteerd als karakteristiek. De geselecteerde objecten zijn groen gemarkeerd in het totaaloverzicht van objecten in het buitengebied, gebouwd voor 1960 (zie Totaaloverzicht). Om inzage te bieden in de reden van selectie en vanwege het belang van maatschappelijk draagvlak en bewustwording van de waarde van cultureel erfgoed is in dit rapport tevens een beknopte, toegankelijke motivatie aangeleverd. Hierin wordt ingegaan op zowel de cultuurhistorische waarde als de ruimtelijke relevantie van elk geselecteerd object (zie Omschrijvingen geselecteerde objecten). Bij het opstellen van de motivatie is ook gebruik gemaakt van gegevens uit relevante literatuur. Stijlaanduidingen die in de omschrijvingen worden gehanteerd, zijn terug te vinden in de verklarende woordenlijst.

De geselecteerde objecten voldoen alle aan een basisniveau voor wat betreft de ruimtelijke relevantie (de beeldbepalende rol van het object in zijn omgeving) en de herkenbaarheid van het oorspronkelijke bebouwingsbeeld. Wanneer sprake is van specifieke meerwaarde is dit in de omschrijving benoemd en komt dit ook tot uiting in de score per criterium. Zo zijn ook bijgebouwen of erven genoemd wanneer deze elementen bijdragen aan het totaalbeeld.

Van de ruwweg 700 panden van voor 1960 zijn uiteindelijk 171 geselecteerd als karakteristiek. Bij de vele, afgefallen objecten is het historische beeld ingrijpend gewijzigd. Dit heeft onder meer te maken met het overwegend eenvoudige en kleinschalige karakter van de oudere bebouwing in het gebied. Een groot deel van de historische bebouwing bestond uit kleine keuterijen of arbeiderswoningen. Het is begrijpelijk dat veel van deze woningen vanwege de slechte bouwkundige staat en het beperkte woonoppervlak in de loop der tijd zijn vervangen door nieuwbouw. Bovendien leiden uitbreidingen bij de kleinere panden al gauw tot ingrijpende wijziging van het totaalbeeld, al zijn ook voorbeelden van passende uitbreidingen voorhanden. Als gevolg hiervan zijn nog goed herkenbare voorbeelden van de zo algemeen voorkomende arbeiderswoning zeldzaam geworden.

Slotsom

Uit de opgenomen selectie blijkt hoe gevarieerd het historische bebouwingsbeeld in de gemeente Grootegast eigenlijk is. Het Grootegaster type bestaat niet. Wel zijn een aantal gebouwtypen kenmerkend voor het Westerkwartier, zoals de streekeigen kop-(hals-)rompboerderij, de stelpboerderij en de arbeiderswoning of keuterij uitgevoerd als krimpentype. De stelpboerderij komt buiten het Westerkwartier niet of nauwelijks in de provincie Groningen voor en duidt op de nauwe relaties met Friesland. Ook zijn binnen het grondgebied van de gemeente duidelijke verschillen aan te geven. Van de overwegend sober uitgevoerde kop-rompboerderijen en keuterijtjes in de jonge, zuidelijke ontginningen tot de forse stelpboerderijen op de van oudsher meer vruchtbare klei in het noorden van de gemeente zijn de historische verschillen in agrarische ontwikkeling goed af te lezen. Uiteraard zijn er ook uitzonderingen. Zo staat langs de Drachtsterweg tussen de overwegend sobere boerderijen en kleine arbeiderswoningen een forse, wit gepleisterde villa uit 1911 die in de stad niet zou misstaan. En naast de forse stelp- en kop-hals-rompboerderijen aan de Dorpsterweg boven Lutjegast maakt ook een kleinere kop-rompboerderij deel uit van het fraaie, historische beeld.

De geselecteerde objecten vormen ankerpunten in het bebouwingsbeeld en dragers van de streekeigen identiteit.

Grootegast / Groningen, 27 november 2013

Cultuurhistorische waardering van objecten in het buitengebied van de gemeente Grootegast ten behoeve van de selectie van beeldbepalende / karakteristieke objecten.

Het object of complex wordt aangemerkt als beeldbepalend / karakteristiek voor het buitengebied van de gemeente Grootegast op grond van de volgende criteria:

I Cultuurhistorische waarde, met als leidraad:

1. het belang van het object / complex als bijzondere uitdrukking van een lokale culturele, sociaal-economische, maatschappelijke en/of wetenschappelijke ontwikkeling;
2. het belang van het object / complex als uitdrukking van een emotionele band of beleving van de bewoners met het gebied.

II Architectuurhistorische waarde, zich uitend in één of meer van de volgende punten:

1. het belang van het object / complex voor de geschiedenis van de architectuur van het exterieur;
2. het belang van de het object / complex voor het oeuvre van een architect, stedenbouwkundige of ontwerper;
3. het belang van het object / complex vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
4. het belang van het object / complex vanwege bijzonder materiaalgebruik, detaillering en constructie van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
5. het belang van het object / complex vanwege het innovatieve karakter als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling;

III Stedenbouwkundige/ensemble waarde, met als leidraad:

1. de betekenis van het object / complex vanwege de situering en de ruimtelijke relaties met de omgeving;
2. de betekenis van het object / complex als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig van belang is.

IV Gaafheid, die zich uit in:

1. de betekenis van het object / complex vanwege de gaafheid van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
2. het belang van het object / complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of rurale omgeving of directe omgevingsruimte.

V Zeldzaamheid

het belang van het object / complex vanwege de architectonische, stedenbouwkundige, bouwtechnische, typologische en/of functionele zeldzaamheid in het buitengebied van de gemeente Grootegast.

Verklarende woordenlijst

Stijlaanduidingen en -perioden

Ambachtelijk-traditionele trant	sobere, streekeigen bouwtrant die niet aan een bepaalde stijl of periode is gebonden
Amsterdamse Schoolstijl	in Amsterdam ontwikkelde, expressionistische stijl; in het Noorden versoberd toegepast, nadruk op kloeke vormen,decoratief baksteenmetselwerk (ca.1910-1930)
Delftse Schoolstijl	aan Delftse bouwkundeopleiding ontstane, traditionalistische bouwstijl met sobere vormtaal vooral ontleend aan vaderlandse bouwtraditie (ca. 1925-1955)
Eclectische stijl	verzamelnaam voor bouwstijl(en) met gemengde toepassing van diverse historische stijlmotieven ('neostijlen'), zoalsneoclassicisme en neorenaissance
Engelse Landhuisstijl	op de Engelse landhuisbouw geïnspireerde, romantische bouwstijl (ca. 1900-1925)
Expressionistische stijl	internationale kunststroming met fantasierijke, vaak plastische vormtaal en eigenzinnig materiaalgebruik (ca. 1910-1930)
Interbellumarchitectuur	verzamelnaam voor architectuur uit de periode tussen Wereldoorlog I en II, met kloeke volumes in sobere baksteenbouw en markante kapvormen, vaak met overstek (ca. 1915-1940)
Jugendstil	ook wel Art Nouveau. Internationale, decoratieve stijl in bouwkunst en kunstnijverheid gericht op vernieuwing van de vormtaal. Vaak met golvende lijnen en grillige patronen, deels geïnspireerd op flora en fauna (ca. 1895-1910)
Neoclassicisme	internationale bouwstijl geïnspireerd op voorbeelden uit de Griekse en Romeinse oudheid (ca. 1780-1840)
Neorenaissance	decoratieve bouwstijl waarbij motieven uit de Renaissance zijn verwerkt, vooral Oud-Hollandse voorbeelden met trapgevels, speklagen, aanzet- en sluitstenen ect. (ca. 1870-1915)
Rationalisme	naar vernieuwing en vereenvoudigde, logische vormtaal strevende bouwtrant. Krachtenspel komt in de gevels totuitdrukking door schoonmetselwerk met (natuurstenen) accenten (ca. 1900-1925)

Stijlaanduidingen en -perioden (vervolg)

Traditionalistische architectuur	bouwkunst die teruggrijpt op traditionele, en lokaal toegepaste vormen, verwant aan Ambachtelijk-traditionele trant (ca. 1900-1940)
Vernieuwingsstijl	verzamelnaam voor gemengde bouwtrant die de overgang vormt van de eclectische stijl naar de moderne, minderaan historische motieven gebonden architectuur. Vaak is de invloed van de Jugendstil zichtbaar.
Wederopbouwarchitectuur	bouwwijze uit de Wederopbouwperiode (1945-1965), herstellingen van oorlogsschade en woonuitbreidingen, vaakuitgevoerd in sobere architectuur verwant aan de Delftse School en/of meer functionalistische architectuur

Bouwtermen

Aanzet- en sluitstenen	stenen aan het begin en in het midden van een boog
Krimpentype	woningtype (vaak arbeiderswoning) waarbij het huis in de richting van de voorgevel sprongsgewijs versmalt(zogeheten krimpen)
Mansardekap	gebroken kap, dak met steile ondervlakken en licht hellende bovenzakken
Omlopend schilddak	dak gevormd door twee driehoekige schilden aan de smalle, en twee trapeziumvormige schilden aan de lange
zijdeStelpboerderij	boerderijtype waarbij het woongedeelte is opgenomen in de (Friese) schuur met omlopend schilddak
Topgevel	gevel aan de korte zijde van een gebouw; de gevellijn volgt min of meer het driehoekige dak
Wolfseind	afgeschuinde kant aan de korte zijde van een dak

Literatuur

Coöperatieve Raiffeisenbank 'Grootegast-Oldekerk': *Uw huidige woonplaats toen: Fotoboek met oude ansichten van de dorpen in de gemeente Grootegast en de gemeente Oldekerk*. Grootegast ca. 1974.

Feringa, G.: *Grootegast door de jaren heen*. Groningen 2002.

Feringa, G.: *Hoe was het ook weer in de gemeente Grootegast?* Groningen 2008.

Hacquebord, L., Possel, J., Werf, M. van der e.a.: *Grootegast gemeentebeschrijving regio Westerkwartier*. Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen 1991.

Haslinghuis, E. en Janse, H.: *Bouwkundige termen: Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*. Leiden 1997.

Hoek, S. van der, *Polderliefde: Een kleine historie van het land en de mensen in het Grootegaster Westerkwartier*. Groningen 1988.

Kamstra, A. en Kamstra T.: *Oosterzand – Westertzand, buurtschappen door de eeuwen heen*. Oosterzand 2002.

Panman, M. en Possel, J.: *Architectuur en stedenbouw in Groningen 1850-1940*. Zwolle 1992.

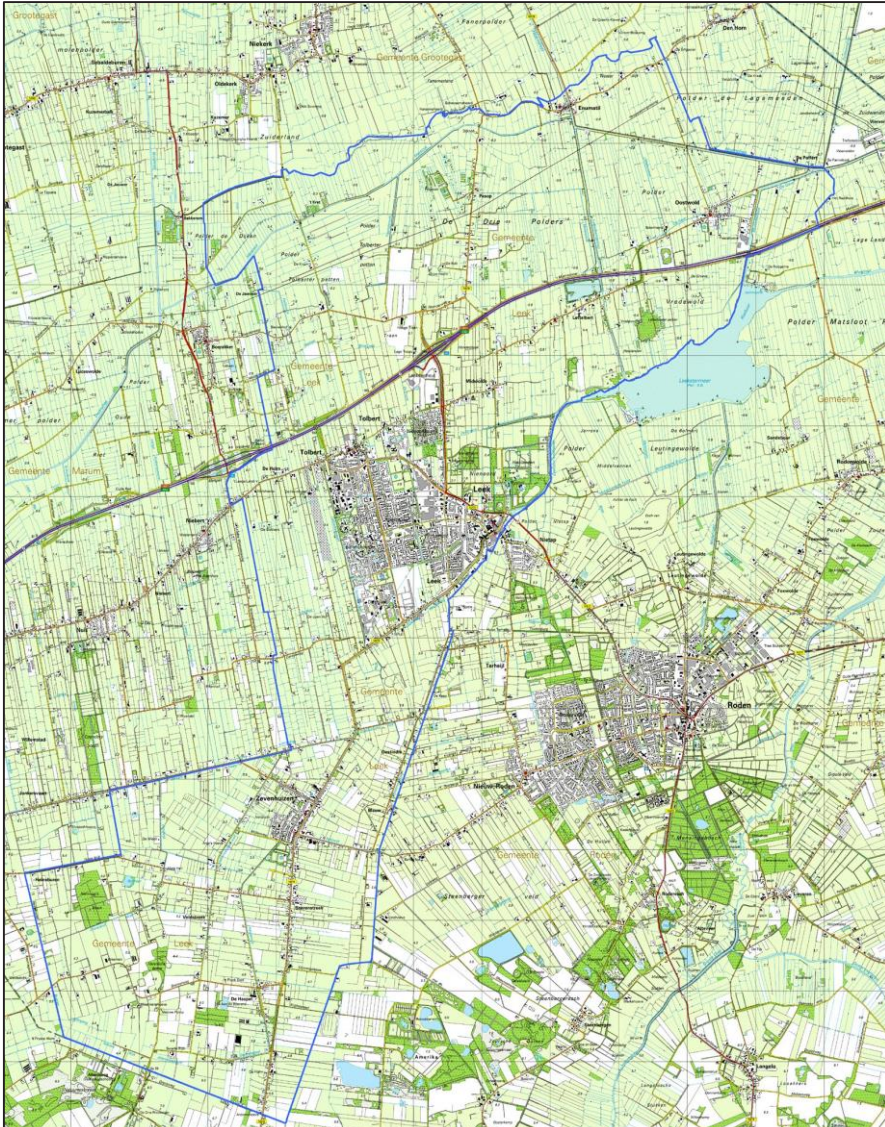
Pantjes, R.: *Grootegast in oude ansichten*. Zaltbommel, 1971.

Stichting Historie Kornhorn: *Hoe het vroeger was in...: Fotoboek over een zestal dorpen in de gemeente Grootegast*. Kornhorn 1998.

Karakteristiek objecten en beeldbepalende gebouwen buitengebied voormalige gemeente Leek

28 mei 2018

Hoofdstuk I: inleiding

Topografische kaart gemeente Leek

Dit rapport vormt de weerslag van de inventarisatie en waardering van karakteristieke en beeldbepalende gebouwen in het buitengebied van de gemeente Leek, uitgevoerd door Libau in opdracht van de gemeente Leek.

Aanleiding voor deze inventarisatie en waardering is het provinciale kwaliteitsbeleid ten aanzien van het buitengebied. De provincie Groningen zet in haar ruimtelijk beleid in het buitengebied – naast het behoud van landschappelijke kwaliteit – in op het zorgvuldig omgaan met gebouwd cultureel erfgoed. In de provinciale verordening is opgenomen dat gemeenten in bestemmingsplannen een inventarisatie en beschrijving van de in het plangebied aanwezige karakteristieke gebouwen dienen op te nemen. Bij panden die als karakteristiek / beeldbepalend bouwwerk worden aangemerkt, zijn bepaalde kenmerken van dergelijke bouwwerken leidend bij de doorontwikkeling van deze panden.

Karakteristieke gebouwen zijn gebouwen van lokale cultuur- historische waarde die op grond van hun karakteristieke hoofdvorm, typologie, architectuur, landschappelijke en/of stedenbouwkundige situering, gaafheid of zeldzaamheid bijdragen aan de identiteit van de omgeving. Alleen de buitenkant is beschermd. Beeldbepalende gebouwen zijn gebouwen van lokale ruimtelijke waarde die op grond van hun hoofdvorm, landschappelijke en/of stedenbouwkundige situering bijdragen aan de identiteit van de omgeving. De hoofdmassa en positionering op het erf is beschermd.

Voor de inventarisatie en beschrijving van karakteristieke en beeldbepalende gebouwen in het buitengebied van de gemeente Leek is de volgende werkwijze gehanteerd. De gemeente heeft alle percelen met een woonbestemming of agrarische bestemming die binnen het plangebied vallen geïnventariseerd. Aan de hand van vooropgestelde criteria, zie hoofdstuk 2, heeft de gemeente een selectie gemaakt van objecten. Van deze selectie hebben 17 objecten de waardering gemeentelijk- of Rijksmonument. Nienoord 7 is gelegen op het terrein van Rijksmonument Borg Nienoord en is daarom niet meegenomen in de beschrijving van karakteristieke en beeldbepalende gebouwen.

Libau heeft de selectie van de gemeente beoordeeld en alle gebouwen gewaardeerd aan de hand van de vooropgestelde criteria. Vervolgens heeft Libau deze karakteristieke en beeldbepalende gebouwen beschreven. Deze beschrijving is tot stand gekomen aan de hand van de criteria, beeldmateriaal, een kaart van het object in het grotere geheel en een luchtfoto van het object.

In de eindrapportage zijn de per geselecteerd object de waarden in woord en beeld beschreven. In de rapportage is daartoe een motivatie, beeldmateriaal en een matrix met de scores ten aanzien van de selectiecriteria opgenomen.

Het object of complex wordt aangemerkt als beeldbepalend / karakteristiek voor het buitengebied van de gemeente Leek op grond van de volgende criteria:

Cultuurhistorische waarde, met als leidraad:

- het belang van het object / complex als bijzondere uitdrukking van een lokale culturele, sociaal-economische, maatschappelijke en/of wetenschappelijke ontwikkeling;
- het belang van het object / complex als uitdrukking van een emotionele band of beleving van de bewoners met het gebied.

Haspelwijk 3 Zevenhuizen
Voormalige openbare school uit 1888 thans in gebruik als woonhuis. Rechthoekige plattegrond met schilddak en grote vensters met roede verdeling aan de oostzijde. Beeldbepalend gelegen aan een kruising. Ensemble met naastgelegen schoolmeesterswoning. De school staat op enige afstand van de weg en is gelegen nabij de kruising van Haspelwijk met Oudewijk. Van hoge cultuurhistorische waarde vanwege de belangrijke maatschappelijke functie.

Architectuurhistorische waarde, zich uitend in één of meer van de volgende punten:

- het belang van het object / complex voor de geschiedenis van de architectuur van het exterieur;
- het belang van het object / complex voor het oeuvre van een architect, stedenbouwkundige of ontwerper;
- het belang van het object / complex vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
- het belang van het object / complex vanwege bijzonder materiaalgebruik, detaillering en constructie van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex vanwege het innovatieve karakter als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling.

Hoofdstraat 226 Oostwold
Christelijke basisschool oorspronkelijk uit 1918. In de jaren twintig of dertig van de twintigste eeuw in grijpend verbouwd en vergroot. Ensemble met schoolmeesterswoning en naastgelegen woning die ook worden aangewezen als karakteristiek. De school staat op ruime afstand evenwijdig aan de weg met daarvoor een schoolplein. Beeldbepalend gelegen als onderdeel van een complex aan de doorgaande weg ten westen van de bebouwde kom van Oostwold. Vooral van architectuurhistorische waarde vanwege de uitbouw in markante Amsterdamse school-stijl.

Stedenbouwkundig-landschappelijke/ensemble waarde, met als leidraad:

- de betekenis van het object / complex vanwege de situering en de ruimtelijke relaties met de omgeving;
- de betekenis van het object / complex als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig-landschappelijk van belang is.

De Holm 15 en 16 Tolbert
Twee tegenover elkaar gelegen villaborderijen uit 1909 en 1910 in overgangsansichtuur. Beide boerderijen hebben een voorhuis met samengestelde kap en schuur onder een nok. Met naastgelegen stookhut en vrijstaande schuur. De boerderijen vormen een ensemble en hebben een beeldbepalende ligging aan de doorgaande weg buiten de kern van Tolbert.

Authenticiteit, die zich uit in:

- de betekenis van het object / complex vanwege de authenticiteit van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de rurale omgeving of directe omgevingsruimte.

Hoofdstraat 263 Oostwold
Boerderij van het Oldambtster type met bijschuur en stookhut uit 1914. Boerderij in eclectische stijl met schuur met rieten kap. Voorgevel uitgevoerd als lijstgevel met decoratieve gemetselde dakkapel. Boerderij is gelegen op een ruim erf en ligt schuin op de weg. Beeldbepalende ligging aan het begin van het lint. De boerderij is relatief authentiek bewaard gebleven.

Zeldzaamheid:

- het belang van het object / complex vanwege de architectonische, stedenbouwkundig-landschappelijke, bouwtechnische, typologische en/ of functionele zeldzaamheid in het buitengebied van de gemeente Leek.

Carolieweg 24 Zevenhuizen
Kop-rompboerderij met uitgebouwd voorhuis uit circa 1890. Voorhuis in ambachtelijk-traditionele stijl gebouwd in twee bouwfases. Gelegen aan zijkant van breed erf met naastgelegen stookhut. Beeldbepalende ligging in het buitengebied ten zuidwesten van de bebouwde kom van Tolbert. Zeldzaam vanwege het type van uitgebreide kop-rompboerderij.

Karakteristieke en beeldbepalende gebouwen buitengebied voormalige gemeente Zuidhorn

18 maart 2016

voor Keunings Groningen-stad en ommeland (1974) fotografeert Popken een
dijkgat in de Reitdiepsdijk met op de achtergrond Oldehove

Dit rapport vormt de neerslag van de inventarisatie en waardering van karakteristieke bebouwing in het buitengebied van de gemeente Zuidhorn, uitgevoerd door Libau in opdracht van de gemeente Zuidhorn.

Aanleiding

Aanleiding van de inventarisatie en waardering is het provinciale kwaliteitsbeleid ten aanzien van het buitengebied. De provincie Groningen zet in haar ruimtelijk beleid in het buitengebied - naast het behoud van landschappelijke kwaliteit - in op het zorgvuldig omgaan met gebouwd cultureel erfgoed. In de provinciale omgevingsverordening is opgenomen dat gemeenten in bestemmingsplannen een inventarisatie en beschrijving van de in het plangebied aanwezige karakteristieke gebouwen dienen op te nemen. Bij panden die als karakteristiek/beeldbepalend bouwwerk worden aangemerkt, zijn de karakteristieken van dergelijke bouwwerken leidend bij de doorontwikkeling van deze panden.

Werkwijze

Op verzoek van de gemeente Zuidhorn zijn alle bouwwerken in het buitengebied tot bouwjaar 1960 (omslag streekeigen bouwen naar gestandaardiseerd bouwen door schaalvergroting en verdergaande mechanisatie in de landbouw) in de inventarisatie betrokken. Uit een door de gemeente uitgevoerde analyse van WOZ gegevens blijkt dat 489 bouwwerken van vóór 1960 zijn gelegen in het plangebied van het Bestemmingsplan Buitengebied. Dat wil zeggen dat 489 bouwwerken zijn onderzocht en beoordeeld. Niet meegenomen in de nadere beoordeling zijn de rijksmonumentale gebouwen en de gemeentelijke² monumenten. Deze gebouwen zijn reeds voldoende beschermd krachtens de Monumentenwet 1988 en de gemeentelijke Erfgoedverordening. Vervolgens is de volgende werkwijze gehanteerd:

Stap 1: gebiedsanalyse

Voorafgaand aan de objectgerichte selectie is een gebiedsgerichte analyse opgesteld van het brede 'verhaal van Zuidhorn', een kernachtige beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het landschap, het grondgebruik, de bewoningsgeschiedenis en de sociaal-economische ontwikkeling. Hierbij worden drie verschillende landschapstypen onderscheiden en beschreven, te weten het wierdenlandschap met Humsterland, het dijenlandschap van De Waarden en de klei op veenpolders van Het Lage Land. Daarnaast is een analyse opgenomen van de streekeigen bebouwingstypen die voorkomen in het buitengebied van Zuidhorn, waaronder onder meer de kop- (hals-)rompboerderij, de Oldambtster boerderij, het dwarshuis en het krimpentype.

De gebiedsgerichte analyse van het landschap en de analyse van de typologie van de historische agrarische en woonbebouwing dienen als achtergrond en kader voor de selectie en waardering van de karakteristieke objecten in het buitengebied. Bovengenoemde, gebiedsgerichte analyses geven nadere invulling bij het hanteren van de selectiecriteria zoals opgesteld ten behoeve van de beoordeling van de bouwwerken op hun karakteristieke waarde op zichzelf en in de context van het landschap. Deze criteria zijn gebaseerd op de vijf algemeen gehanteerde criteria die voor de waardering van historische bebouwing worden gehanteerd, toegespitst op het buitengebied van de gemeente Zuidhorn. Deze criteria worden in de vorm van voorbeelden 'in de zijlijn' nader toegelicht.

Stap 2: voorselectie

Aan de hand van de door de gemeente aangeleverde foto's en aanvullend veldwerk is door Libau een schifting gemaakt tussen panden die op grond van de criteria niet karakteristiek worden geacht en panden die bij eerste beschouwing wel aan deze criteria voldoen. Van de 164 voorgeselecteerde panden is door het bureau een verdeling gemaakt in objecten die bij nadere beschouwing beslist wel voor het predikaat karakteristiek in aanmerking komen en die waarover enige twijfel bestaat. Inspanningen zijn verricht om alle objecten zo goed mogelijk in beeld te brengen. Daarbij is het uitgangspunt dat de panden worden beoordeeld op het zicht vanaf de openbare weg.

Stap 3: eindselectie

De voorselectie uit Stap 2 is in samenspraak met de gemeentelijke Monumentencommissie en vertegenwoordigers van de gemeente besproken; uit de voorgeselecteerde objecten is de eindselectie vastgesteld. De gemeente heeft hierbij ingestoken op een strenge weging van de vastgestelde selectiecriteria. Alleen die objecten komen in aanmerking voor het predikaat 'karakteristiek' die het 'verhaal van Zuidhorn' herkenbaar en afleesbaar maken. Dit betreft de gebouwen met een hoge waardering (twee of meer kruisjes) ten aanzien van ten minste drie criteria. Ook zijn de gebouwen meegenomen die scoren op alle vijf criteria. Op deze wijze hebben 42 van de 164 voorgeselecteerde gebouwen het predikaat 'karakteristiek' gekregen.

Stap 4: eindrapportage

In de eindrapportage worden per geselecteerd object de karakteristieke waarden in woord en beeld beschreven. In de rapportage wordt daartoe een motivatie, foto en matrix met de scores ten aanzien van de vijf selectiecriteria opgenomen.

Conclusie

Uit de opgenomen selectie blijkt het zwaartepunt van de karakteristieke bebouwing te liggen in het wierdenlandschap inclusief Humsterland. Hier zijn 22 van de 42 geselecteerde gebouwen gesitueerd. Van de agrarische bebouwing is het kop-hals-romp type het meest vertegenwoordigd. Dit strookt met de waarneming dat dit boerderijtype ook voor wat betreft absolute aantallen dominant in het wierdenlandschap aanwezig is. Ook van de dwarshuis boerderijen blijken belangwekkende voorbeelden bewaard gebleven. Daarnaast zijn enkele Oldambtster en villaboerderijen geselecteerd. Naast de agrarische bebouwing komen ook 4 arbeiderswoningen op de lijst voor alsmede een brugwachterswoning en een baanwachterswoning.

Ook het dijenlandschap is met 15 gebouwen goed vertegenwoordigd. Naast enkele kop-hals-romp boerderijen en Oldambtster boerderijen springt hier het aantal van 4 stelpboerderijen in het oog. Deze voormalige stadsboerderijen vormen een samenhangende reeks aan de Stadsweg bij Lauwerzijl. Naast de agrarische bebouwing staan 3 kenmerkende rentenierswoningen in de vorm van dwarshuizen op de lijst.

In de Klei op veenpolders van het Lage Land is een lager aantal gebouwen geselecteerd. Dit betreft enkele kop-hals-romp boerderijen en dwarshuis boerderijen. Een gemaal annex transformatorhuis completeert de selectie in het Lage Land.

De geselecteerde gebouwen vormen ankerpunten in het bebouwingsbeeld en dragers van de gebiedseigen identiteit.

Het object of complex wordt aangemerkt als beeldbepalend / karakteristiek voor het buitengebied van de gemeente Zuidhorn op grond van de volgende criteria:

Cultuurhistorische waarde, met als leidraad:

- het belang van het object / complex als bijzondere uitdrukking van een lokale culturele, sociaal-economische, maatschappelijke en/of wetenschappelijke ontwikkeling;
- het belang van het object / complex als uitdrukking van een emotionele band of beleving van de bewoners met het gebied.

Bosscherweg bij 5 Grijpskerk

Dit transformatorhuis van omstreeks 1930 is gebouwd in verstrakte Amsterdamse Schoolarchitectuur. Als trafo vormt het gebouwtje een representant van de ontwikkelingen in de nutsvoorzieningen. Daarnaast is de trafo van grote cultuurhistorische betekenis vanwege het feit dat tijdens de Tweede Wereldoorlog hier het bevolkingsregister van de gemeente Grijpskerk verborgen werd gehouden. Een kunstwerk in de vorm van een fiets herinnert aan deze geschiedenis.

Architectuurhistorische waarde, zich uitend in één of meer van de volgende punten:

- het belang van het object / complex voor de geschiedenis van de architectuur van het exterieur;
- het belang van het object / complex voor het oeuvre van een architect, stedenbouwkundige of ontwerper;
- het belang van het object / complex vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
- het belang van het object / complex vanwege bijzonder materiaalgebruik, detaillering en constructie van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex vanwege het innovatieve karakter als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling.

Frijtumerweg 3 Niehove

De kop-hals-rompboerderij kent een typologisch bijzondere bijschuur die alleen in dit gebied enkele malen voorkomt. Het betreft een zogeheten vleugel, waarbij de bijschuur haaks achter tegen de hoofdschuur is aangebouwd. Men behoudt dan de hoogte van de hoge achtergevel, alsof sprake is van een grote schuur; vanaf de zijkant blijkt het slechts om een bescheiden hut te gaan. Het streven naar enige allure zal aan de oplossing niet vreemd zijn. De boerderij staat immers met de bedrijfskant op de weg gericht, zodat de achtergevel wel gezien mocht worden.

Stedenbouwkundig-landschappelijke/ ensemble waarde, met als leidraad:

- de betekenis van het object / complex vanwege de situering en de ruimtelijke relaties met de omgeving;
- de betekenis van het object / complex als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig-landschappelijk van belang is.

Stadsweg 76 Lauwerzijl

Het ontstaan van 'plaats 4' gaat terug tot 1877. In dat jaar ontstond de Nieuwe Ruigezandsterpolder door de aanleg van dijken in opdracht van de provincie. De stad Groningen was eigenaar van de grond in de nieuwe, vruchtbare polder voor zover deze in de provincie Groningen lag. In opdracht van de stad Groningen werden in dit gebied zeven pachtboerderijen gebouwd, vijf aan de Stadsweg en twee aan de Nittersweg. De boerderijenreeks vertelt nog altijd het verhaal van het ontstaan van de Nieuwe Ruigezandsterpolder en kent uiteraard ook een belangrijke ensemblewaarde. Stadsweg 70 ('plaats 1') is aangewezen als gemeentelijk monument.

Gaafheid, die zich uit in:

- de betekenis van het object / complex vanwege de gaafheid van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de rurale omgeving of directe omgevingsruimte.

Barnwerderweg 10 Oldehove

Het melkveebedrijf is in de loop der tijd aanzienlijk uitgebreid met nieuwe stallen. Niettemin is het hoofdgebouw in de vorm van een dwarshuisboerderij uit omstreeks 1900 met aangebouwde bijschuur nog gaaf bewaard gebleven. Doordat de weg om het voorhuis van de boerderij is heen gelegd, is de oude boerderij optimaal in het zicht.

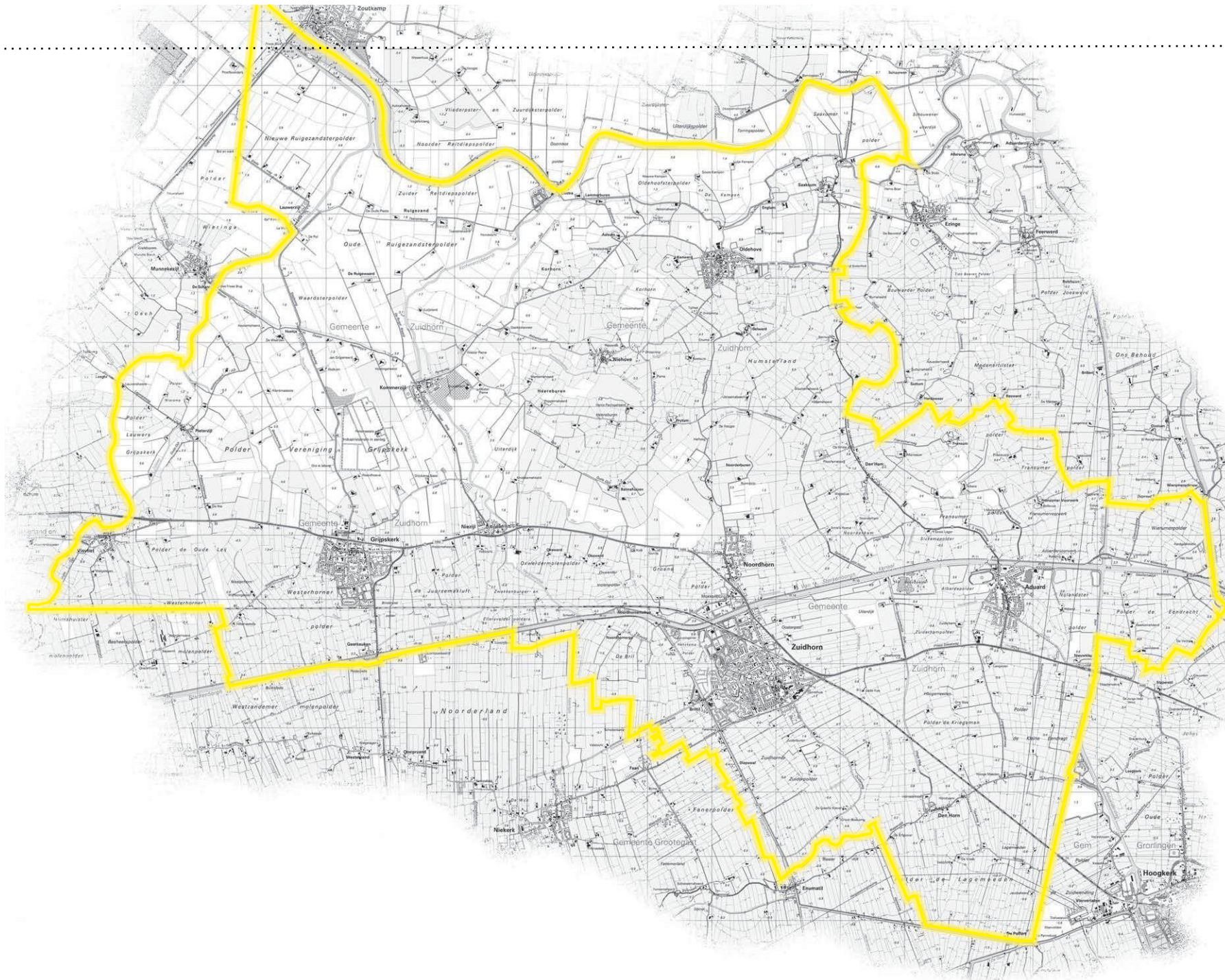
Zeldzaamheid:

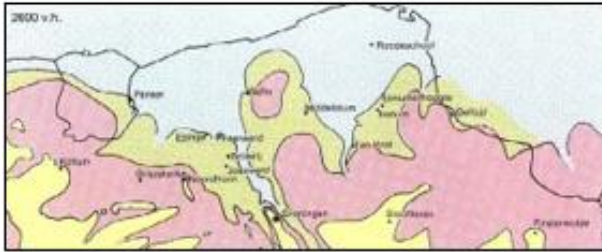
- het belang van het object / complex vanwege de architectonische, stedenbouwkundig-landschappelijke, bouwtechnische, typologische en/of functionele zeldzaamheid in het buitengebied van de gemeente Zuidhorn.

Englumerweg 9 Oldehove

Deze voormalige landarbeiderswoning staat bijna tegen de dijk langs een ingepolderde meander van het Reitdiep. Tegenwoordig is de laag van kleine, eenvoudig gebouwde landarbeidershuizen grotendeels uit het landschap verdwenen. De veelal slecht gebouwde woningen hebben de tand des tijds niet doorstaan, of zijn onherkenbaar aangepast aan de hedendaagse wooneisen. Deze vrij gaaf bewaard gebleven woning is zeldzaam geworden.

Het landschap in de gemeente Zuidhorn is nauw verbonden met de geomorfologische ondergrond en met het historische gebruik, en daarmee de occupatiegeschiedenis van het gebied. Er is sprake van een cultuurhistorisch zeer waardevol landschap. De ontstaansgeschiedenis van het landschap laat zich aflezen aan de hand van de typerende verkavelingsvormen en vestigingspatronen. Daarnaast is sprake van grote diversiteit: in de gemeente Zuidhorn komt een aantal landschapstypen voor die elk verschillen voor wat betreft ontstaansgeschiedenis, structuur en verschijningsvorm, te weten het wierdenlandschap met Humsterland, het dijkenlandschap van De Waarden en de klei op veenpolders van Het Lage Land.

Ontstaan van landschap

Na de laatste ijstijd (10.000 jaar geleden) wisselden perioden van zeespiegelstijging en -daling elkaar af. Dit patroon betekende voor het gebied ten zuiden van de lijn Visvliet Grijpskerk Noordhorn een afwisselende periode van veengroei en opslibbing door de zee. Ten noorden van de oost west as Visvliet-Noordhorn bleef de invloed van de zee te groot voor veenvorming. Hier bestaat de grond uit klei in wisselende samenstelling. Dit kwam door de afzetting van zand (op de oeverwallen) en zware of minder zware klei op de kweldervlakttes achter de kwelderwallen. Van 850-1000 na chr. kwam er een periode van zeespiegelstijging en overstromingen. Door de stijging van de zee kwamen Middag en Humsterland als eilanden in de Lauwerszee te liggen. De Hunze verlegde door invloed van de zee haar monding naar het westen en brak ca. 800 na chr. door de oude kwelderwal. Mede hierdoor kreeg het grondgebied van de gemeente vorm.

Occupatiegeschiedenis

De bewoninggeschiedenis begint rond 600 voor Chr. Eerste bewoning is er op de kwelderwal langs de zee, op de lijn Panser-Houwerzijl-Aalsum-Englum-Saaksum-Ezinge-Garnwerd-Wierum (westoever van de Hunze voordat deze haar loop verlegde). Door het stijgen van het zeewater waren de bewoners gedwongen gezamenlijk wierden op te werpen om hun woonplaats droog te houden. Later werden er ook dorpen gesticht op de kwelderwallen langs kreken, zoals Barnwerd, Fransum en Frytum.

Toen er rond 1200 kloosters werden gesticht, kon er met de kennis en kunde van de kloosterlingen dijken worden aangelegd en waterlopen gegraven en bevaarbaar gemaakt. Het westen van de gemeente stond onder invloed van het Gerkesklooster, het oosten onder invloed van het klooster van Aduard. Na 1200 werden geen wierden meer opgeworpen vanwege de veiligheid die achter de dijken werd geboden. De inpoldering die het gevolg was van de dijkenaanleg heeft een aanzienlijk deel van de gemeente gevormd. Uitgaande van het aaneengesloten grondgebied achter de oost-west as ter hoogte van Grijpskerk werden langs de oeverwallen van de kreken door dijken aaneengesloten gebieden drooggelegd. Rond 1250 ontstond de Nijlandsterpolder langs het Reitdiep tegen het eiland Middag. Het gebied tussen Middag en Humsterland werd in 1489 ingepolderd waardoor de bedding van de Oude Riet en de Oude Tocht droog viel (polder Kliefsloot). Vanaf 1425 werd land langs de Lauwers ingepolderd en in later eeuwen werd land bedijkt en ontgonnen langs het Kommerzijlsterriet en langs het Reitdiep.

In de Middeleeuwen waren de kloosters door hun kennisvoorsprong en groot grondbezit zeer invloedrijk. Hoofdelingen vertegenwoordigden de tweede machtslaag. Ter verdediging van bezit en rechten bouwde deze lokale elite steenhuizen, stenen versterkingen die soms uitgroeiden tot borgen. Bij Zuidhorn vormen Hanckema, Klinckema en Jellema sprekende voorbeelden. In de omgeving van Grijpskerk namen de Reitsemaborg en de Aykemaborg een voorname plaats in. De borg Piloersema bij Den Ham is als enige borg in de gemeente integraal bewaard gebleven.

de borg Hanckema omstreeks 1800 door H. Numan (bron: Boerderijen in en om Noordhorn, Zuidhorn en Briltil)

De jonkergeslachten verliezen aan het einde van de achttiende eeuw hun heerlijke rechten. Vele borgen worden op afbraak verkocht. Mede door het Groninger beklemrecht verschuift de macht naar de (grote) boeren. Het beklemrecht is een typisch Groninger erfpachtsysteem met een vaste pachtsom waarbij de gronden niet gesplitst mogen worden. Mede hierdoor krijgen boeren vrijheid van bedrijfsvoering en loont het om investeringen te doen. De innovaties die hiervan mede het gevolg waren, hebben bijgedragen

voor Keunings Groningen-stad en ommeland fotografeert Popken een landweg bij Fransum

aan een bloeiende landbouw, met een ware hausse tussen 1850 en 1877. Pionier op landbouwgebied in deze streek was de familie Teenstra. Twee zonen van landbouwinnovator Marten Aedsges Teenstra hebben de Oude Ruigezandster polder ontgonnen. Beide boerenbedrijven waren toonaangevend in de omschakeling naar akkerbouw in de jongere polders. Maar de inpoldering door Douwe en Aedse Martens leidde ook tot een snelle groei van het dorp Kommerzijl, waar zich arbeiders, ambachtslieden en neringdoenden vestigden en waar in 1809 ook een school kwam. Waar de landbouw zich uitbreidde was dus ook plaats voor meer mensen.

Het boerenbedrijf vormde de motor van de lokale economie; de landbouw was de allesoverheersende bron van het bestaan. Ook nu nog is de landbouw de belangrijkste economische factor in het buitengebied. In de negentiende en aanvang twintigste eeuw kende de agrarische samenleving drie standen: de boeren, de landarbeiders en de burgers of middenstand. Ook veel van de neringdoenden en ambachtslieden uit de middenstand stonden veelal direct in dienst van de landbouw, zoals de timmerman, de smid, de wagenmaker, de koopman en de voerman.

In de toenmalige standenmaatschappij vond nadere omgang vooral plaats in eigen kring. Deze maatschappelijke gelaagdheid werd nog eens doorkruist door scherpe godsdienstige en politieke tegenstellingen. In deze verzuilde samenleving waren de boeren in meerderheid vrijzinnig en liberaal en de arbeiders gereformeerd en antirevolutionair. Hoewel de tegenstellingen tussen met name de boeren en de arbeiders groot waren, waren ze niet zo scherp als bijvoorbeeld in het Oldambt. Zo kwamen stakingen

van landarbeiders in deze contreien niet voor; staken werd door de christelijke organisaties veroordeeld.

Doordat het aantal arbeiders in de loop van de negentiende eeuw sterk steeg, gingen de boeren relatief een steeds kleiner deel van de bevolking uitmaken. Niettemin was het de kleine groep (grote) boeren die, zowel economisch als politiek het voortouw bleef nemen. Deze situatie zou nog blijven bestaan tot ver in de twintigste eeuw.

Over het leven van de landarbeiders in de periode voor de negentiende eeuw weten we erg weinig. Sommige arbeiders waren in vaste dienst, en inwonend, maar velen werkten als losse arbeider, steeds bij andere boeren. Gaandeweg daalde het aandeel inwonend personeel. Inwonende boerenknechten kwamen na de jaren 1920 nauwelijks meer voor. Veel arbeiders woonden in eenvoudige arbeiderswoningen in dorpen of streekjes. Deze woningen, vaak van het krimpentype, stonden in sterk contrast met de meeste boerderijen. Pas in de twintigste eeuw kwam er van de kant van de wetgever speciale aandacht voor de landarbeiders. De Landarbeiderswet van 1918 zorgde ervoor dat het voor landarbeiders mogelijk werd om met een voorschot een 'plaatsje' te kopen of land te pachten. De inkomsten van het eigen boerenbedrijfje moesten dienen als aanvulling op het gewone dagloon bij de boer. Van de grote aantallen arbeiderswoningen is mede vanwege de slechte bouw en de beperkte omvang slechts een klein deel bewaard gebleven. Van de overwegend solider gebouwde boerderijen en rentenierswoningen zijn naar verhouding veel meer bewaard gebleven, waardoor de huidige situatie een vertekend beeld geeft voor wat betreft de toenmalige woonomstandigheden en sociale verhoudingen.

Door de agrarische crisis rond 1880 en innovatie en mechanisatie daalde de werkgelegenheid in de landbouw, verscherpten sociale tegenstellingen en trokken veel mensen weg. Na de Tweede Wereldoorlog raakten de sociaal-economische ontwikkelingen in een stroomversnelling. Processen van de mechanisatie en schaalvergroting zetten door. Het aantal arbeiders dat op de boerderij een bestaan kon verdienen, daalde drastisch. De mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw is ook van invloed op de bruikbaarheid van de traditionele boerderij. Zo was door de invoering van de dorsmachine een grote schuur voor het dersen niet meer nodig. De oude schuren met gebinten beantwoorden vaak niet aan de wens van efficiënte opslag van oogst en machinepark.

Door de toenemende mobiliteit bleef de gevreesde leegloop van het platteland echter uit. Wonen in de gemeente bleek aantrekkelijk voor mensen die elders emplooi vonden.

voor Keunings Groningen-stad en ommeland fotografeert Popken de toenmalige mechanisering van de akkerbouw in de kleistreek

voor Keunings Groningen-stad en ommeland fotografeert Popken de mechanisatie in de veehouderij in de omgeving van Aduard

Landgebruik

Het landschap is grotendeels ontstaan op basis van de agrarische ontginning en het agrarische gebruik ervan. Wanneer de landbouw verandert, verandert het landschap mee. Hoewel er midden 19e eeuw in de provincie Groningen over het algemeen een tendens was van veeteelt naar meer lucratieve akkerbouw, zette deze ontwikkeling voor het zuidelijk deel van de gemeente met minder geschikte klei op veenondergrond niet door. Wel is het zo dat de individuele boerenbedrijven, van oudsher gemengde bedrijven, geleidelijk eenzijdiger waren geworden. Ten noorden van de Friesestraatweg is zo het aandeel bouwland toegenomen, en ten zuiden ervan het groenland. Deze tendens is ook in recente tijden waar te nemen. Rondom Zuidhorn en Grijpskerk ligt nu bijna allemaal grasland terwijl een halve eeuw geleden ook de akkerbouw nog duidelijk vertegenwoordigd was.

Tegenwoordig wordt de dynamiek van het agrarisch bedrijf bepaald door de terugloop van het aantal agrarische bedrijven, de schaalvergroting van het boerenbedrijf en de schaalvergroting van de kavels. Schaalvergroting van het agrarisch bedrijf leidt immers al gauw tot het samenvoegen van kavels en het dempen van sloten. Hierdoor komt vooral het behoud van gebieden met kleinschalige, onregelmatige verkaveling, zoals het wierdenlandschap, onder druk te staan.

Landschapspatronen en infrastructuur

Oorspronkelijk geschiedde de afvoer van het overvloedige water via het natuurlijke systeem van geulen en krekken. Met het stijgen van de zeespiegel, het dichtslibben van de afwateringsgeulen en de aanleg van dijken werd de waterafvoer steeds problematischer. Waterwegen en kanalen werden gegraven om het water uit het lage land naar zee af te voeren. Ter plaatse van de dijken kon middels sluisjes of zijlen gebruik worden gemaakt van het verschil in waterstand tussen eb en vloed om het water af te voeren. Deze zogeheten zijlen werden met de voortdurende inpoldering van de Lauwersboezem steeds verder in noordelijke richting verlegd.

Langs twee belangrijke afwateringsgeulen ontstonden twee reeksen zijldorpen: Visvliet – Pieterzijl – Munnekezijl (Friesland) – Lauwerzijl en Niezijl – Kommerzijl. Later werden bij de ontwatering ook watermolens en gemalen ingezet. Na de komst van de kloosters werd als eerste het Aduarderdiep aangelegd, de vergraven en verlengde loop van het Peizerdiep. Het Hoendiep had naast waterafvoer ook de belangrijke verkeersfunctie van vervoersas richting Friesland. In die zin verving zij na 1656 middels een kanaal via Enumatil en Briltel de oude verbinding van het Kolonelsdiep. Vervolgens werden in de delta van Lauwers en Hunze de aanwezige noord-zuid stromende diepjes vergraven en verbonden tot een beheersbaar systeem van afwatering en transport.

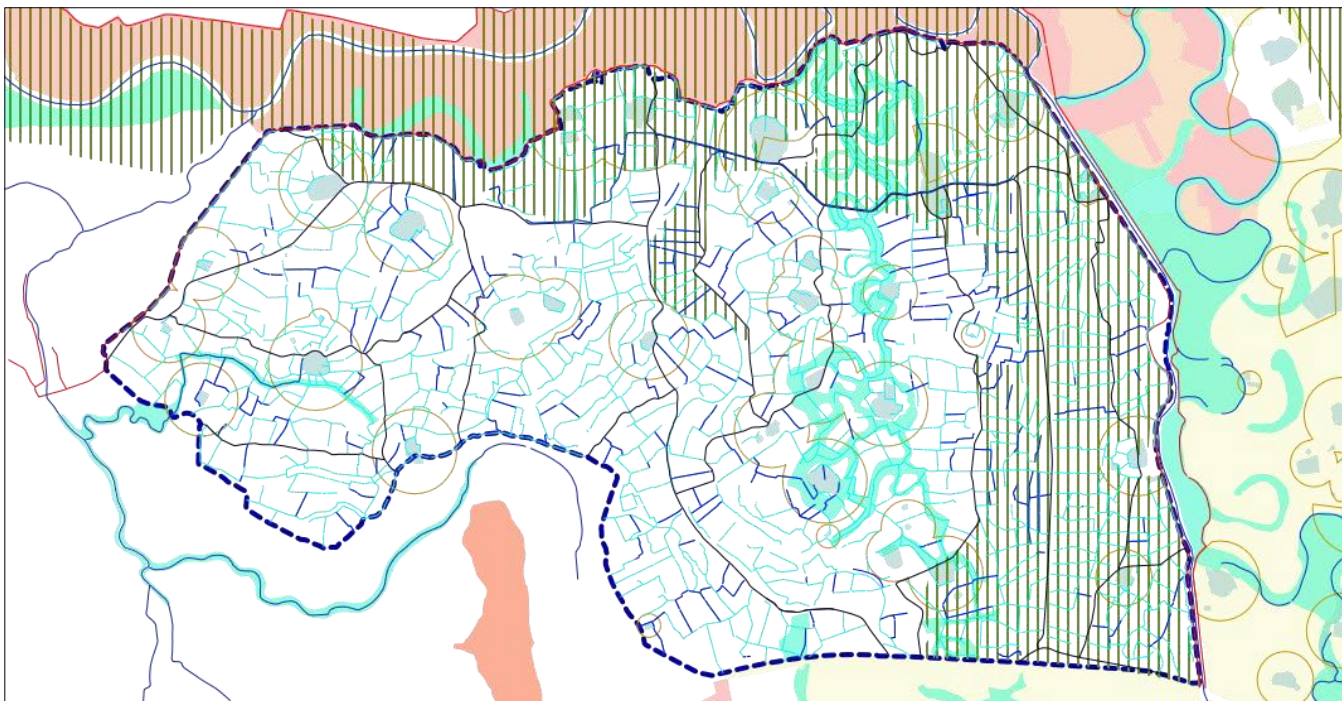
voor Keunings Groningen-stad en ommeland fotografeert Popken de opvaart naar Niehove

De landwegen waren oorspronkelijk vooral op de oude dijken gebaseerd. De belangrijke oude oost-westverbinding op de grens met het polder(dijken)-gebied tussen Groningen en Friesland, de Heereweg, heeft haar ontstaan te danken aan de zandruggen in de ondergrond. Deze handels- en soldatenroute is wel eens wat verlegd, maar heeft in grote lijnen nu nog hetzelfde verloop als in de tijd van de kloosters. Halverwege de 19e eeuw zijn alle verbindingen tussen de dorpen verhard. Door de aanleg van het Van Starkenborghkanaal werden enkele wegen verlegd, van bruggen voorzien en soms afgesloten (zoals de Spanjaardsdijk). De bruggen, soms met sluizen en

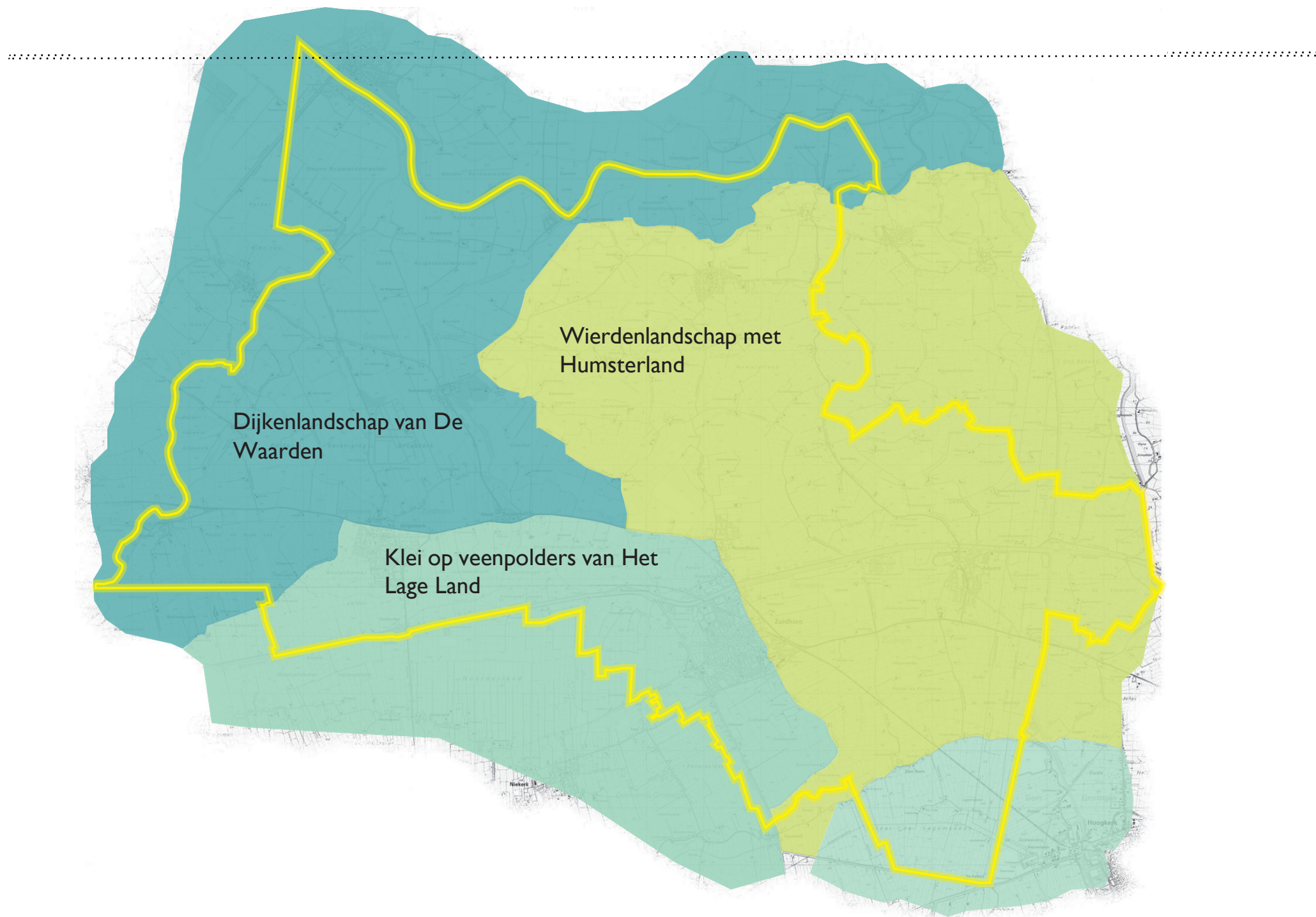
bijbehorende gebouwen, vormen nieuwe knooppunten in het gebied. In 1866 kreeg de provincie Groningen haar eerste spoorverbinding middels de lijn Groningen Leeuwarden. Deze lijn loopt via Den Horn, Zuidhorn, Grijskerk en Visvliet. Al deze plaatsen kregen in of buiten de kom een station. Deze stations zijn deels alweer verdwenen.

In de huidige gemeente liggen buiten de voorzieningen kern Zuidhorn 15 dorpen met een (deels zeer) bescheiden inwonertal. Qua dorpstypen zijn er verschillen tussen de komdorpen in het noorden, op wierden en bij sluizen gelegen, en de wegdorpen meer aan de verbindingswegen in het zuiden gelegen.

Alle dorpen hadden een vaarverbinding met de steden in de omgeving, met name met de stad Groningen, waarop de handel was gericht. Het Reitdiep werd in 1877 bij Zoutkamp van sluizen voorzien, waardoor de eb- en vloedwerking verdween. Het Hoendiep kreeg ook een spilfunctie zowel qua scheepvaart als afwatering en werd fasegewijs verbreed. In 1923 werd in Gaarkeuken een sluis gebouwd in het Hoendiep. Dit verbrede deel van het Hoendiep werd samen met het nieuw gegraven deel tussen Zuidhorn en Groningen in 1938 in gebruik gesteld en omgedoopt tot Van Starkenborghkanaal.

convenantskaart Middag-Humsterland (bron: provincie Groningen)

In de gemeente Zuidhorn zijn door natuurlijke processen en menselijk handelen drie landschapstypen ontstaan: het wierdenlandschap met Humsterland aan de oostzijde, het dijkenlandschap van De Waarden aan de westzijde en de klei op veenpolders van Het Lage Land aan de zuidzijde. De grenzen vallen meest samen met de dijken die ontstonden langs het 'vasteland', zoals de Sietse Veldstraweg en Barnwerderweg langs de Oude Riet, de Westerhornerweg langs de Lauwers, de Teenstraweg langs het Reitdiep en de Friesestraatweg op een dijk ten zuiden van het punt waar de Oude Riet en de Lauwers samenkomen.

Wierdenlandschap met Humsterland

In het noordoosten van de gemeente en rond Aduard ligt het wierdenlandschap. De ontstaansgeschiedenis van het gebied is nauw verbonden met haar voormalige ligging aan open zee. Het water, de eilanden en de kwelderwallen vormen de basis voor het landschap en de plaats en de aard van de nederzettingen. De ontstaansgeschiedenis van dit (cultuur)landschap, de ontginning van de voormalige kwelders door bedijking, het graven van kavelsloten, vaarten en diepen is ook nu nog op vele plaatsen afleesbaar.

landschap bij Oldehove (Johan Dijkstra)

Humsterland maakt deel uit van het gemeentegrens overschrijdende gebied Middag-Humsterland. Dit gebied bestaat uit de voormalige eilanden Middag en Humsterland. Het gebied is voorgedragen voor plaatsing op de Unesco-Werelderfgoedlijst omdat het hier het meest gawe van de verschillende Europese wierdelandschappen betreft. Aanvankelijk lagen de nederzettingen op het maaiveld (vlaknederzettingen), maar de gestaag stijgende zeespiegel noopte de bewoners tot het maken van kunstmatige verhogingen op reeds hoger gelegen kwelderruggen: huiswierden. Veel van deze huiswierden zijn ook vandaag nog herkenbaar als verhoogde boerderijplaatsen. Sommige

huiswierden zijn uitgegroeid tot wierdedorpen, terwijl andere wierden juist zijn verlaten. Waardevolle landschapselementen zijn naast de wierden onder meer de oorspronkelijke onregelmatige blokverkaveling, het kleinschalige slotenpatroon en de maren. Het landschap kent een grote openheid als gevolg van het vrijwel ontbreken van beplanting, behalve op en om erven en langs bepaalde wegen. Het merendeel van het landschap heeft een agrarische functie, met naar verhouding veel weideland.

Buiten Humsterland bevindt zich vooral in het gebied rond Aduard een groot aantal (restanten van) wierden. Bovendien is ook hier een deel van de oude dijken nog als dijk herkenbaar. Van een groter deel is alleen nog het tracé zichtbaar - bijvoorbeeld door het wegenpatroon dat zich in belangrijke mate langs of op dijken heeft ontwikkeld, of door voormalige dijken die de perceelsgrenzen aangeven binnen de onregelmatige blokverkaveling.

Karakteristiek voor het wierdenlandschap is de openheid in combinatie met wierden(dorpen) met waardevolle boerderij- en dorpsilhouetten. De vrij schaarse bebouwing in het buitengebied wordt ontsloten door een aantal van noord naar zuid lopende wegen. In de gebieden tussen deze wegen is nauwelijks bebouwing aanwezig.

De boerderijen in het gebied staan aan de weg of vrij in het veld, op- of nabij een (voormalige) huiswierde. De plaatsing volgt het veelal onregelmatige landschapspatroon. Kleinschaliger (arbeiders)woningen staan aan een doorgaande weg, meestal dicht op de weg. Door de koppeling tussen de bebouwing en de landschappelijke patronen draagt de bebouwing in het wierdenlandschap in belangrijke mate bij aan de ruimtelijke inrichting en uitstraling van het gebied.

hoogtekaart Middag-Humsterland

schapen op de dijk bij Kommerzijl

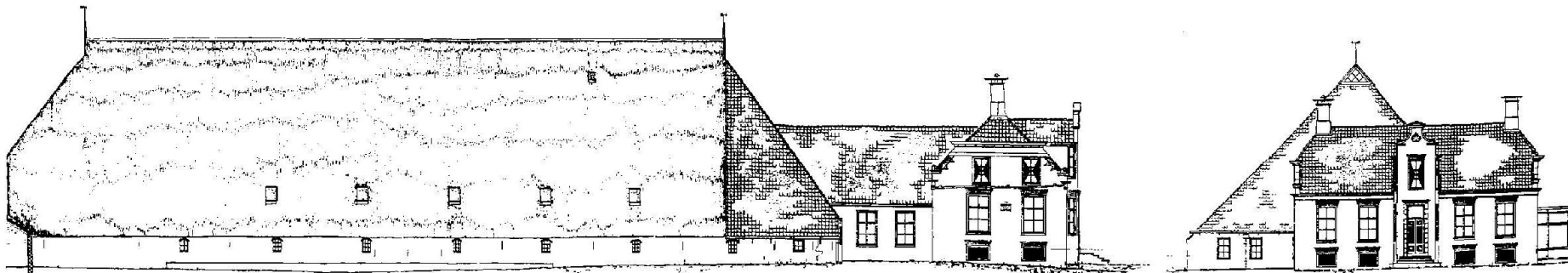
De Waarden – dijkenslandschap

Het wierdengebied wordt aan de zuid- en westzijde omgord door het dijkenslandschap van het stroomdal van de Oude Riet. Dit open landschap is door inpoldering tot stand gekomen. Ook de 'jonge kleipolders' zijn gewonnen op het zeewater.

De Lauwersboezem, met de brede zeearmen van het Reitdiep, de Oude Riet en de Lauwers, bereikte in de twaalfde eeuw zijn grootste omvang. Het getijdengebied liep tot aan de lijn Visvliet-Grijskerk-Niezijl-Noordhorn. Vanuit de hogere zandruggen en kwelderruggen werd het land ontgonnen. In de strijd tegen het water hebben het Cisterciënzer klooster van Aduard (gesticht in 1192) en het Gerkesklooster (Friesland, gesticht in 1240) lange tijd een bepalende rol gespeeld. De kloosters namen vanaf 1200 het initiatief tot bedijking en inpoldering hetgeen later door boeren en overheden is overgenomen. De inpoldering vond in etappes plaats. Achtereenvolgens werden onder meer ingepolderd: de Nijlandster polder (1250), de Ruigewaard (1425, nu Polder Vereniging Grijskerk), 't Oogh (1471, nu Polder Lauwers Grijskerk), de

Waardsterpolder (1660), de Oude Ruigezandsterpolder (1795) en de Nieuwe Ruigezandsterpolder (1877). In 1877 werd het Reitdiep van de Lauwerszee afgesloten door de aanleg van zeesluizen bij Zoutkamp. In 1969 werd het Lauwersmeer door een dijk van de Waddenzee afgesloten.

De invloed van de zee is nog altijd in het landschap afleesbaar. Tot de kwaliteiten van het Dijkenslandschap behoort de herkenbaarheid van (voormalige) waterlopen in verkavelingspatronen en hoogteverschillen. Het dijkenslandschap kent bovendien van oudsher een open en weids karakter met een vrij grootschalige verkaveling. De rechthoekige boerderijplaatsen hebben een groene mantel en zijn vaak omgracht. Deze erven manifesteren zich in dit open landschap als groene elementen die het regelmatige landschapspatroon volgen. In dit gebied wordt de bebouwing vooral bepaald door boerderijen met een forse maatvoering. De spreiding van de bebouwing in het gebied is vrij groot. Een deel van de boerderijen is georiënteerd op de weg, maar veel andere boerderijen zijn alleen te bereiken via doodlopende landwegen.

Het Lage Land – klei op veenpolders

Ten zuiden van de lijn Grijpskerk–Noordhorn ligt Het Lage Land, een gebied waar lagen zware klei en veen elkaar afwisselen. Door inklinking van het veen, veroorzaakt door ontwatering en druk van het kleipakket, is de bodem gedaald. Aan de noordzijde wordt het gebied begrensd door de Friesestraatweg op een voormalige dijk. In het gebied ten zuiden van de Friesestraatweg wordt het landschap gekenmerkt door de lange oude getij-oeverwal met oude bewoningsplaatsen. Deze bewoningsas is nog altijd herkenbaar en loopt van Noordertolhek via Okswerd en De Roder naar Stroobos. Na Grijpskerk is de as

herkenbaar in de Westerhornerweg. Tussen Tolhek en Grijpskerk zijn de boerderijen door lange oprijlanen verbonden met de Friesestraatweg.

Het Lage Land, dat een relatief beperkt gedeelte van de gemeente Zuidhorn beslaat, vormt de overgang naar het gemeentegrens overschrijdende streekdorpenlandschap van het Zuidelijk Westerkwartier. Voor het overgrote deel bestaat Het Lage Land in de gemeente Zuidhorn uit lage, open delen. In het open, singelloze en laaggelegen land tussen de gasten volgen de boerderijplaatsen het onregelmatige landschapspatroon. Daarnaast valt op dat agrarische en ook woonbebouwing vooral ook langs de kanalen,

het Hoendiep en het Van Starkenborghkanaal is gerealiseerd. De woningen richten zich op het kanaal.

Heel anders van karakter en geomorfologische ondergrond is de hooggelegen zandrug of gast waarop Noordhorn en Zuidhorn zijn gelegen. Deze zandrug uit de voorlaatste ijstijd (het Saalien) maakt deel uit van de structuur van singelgebied van het Zuidelijk Westerkwartier, bestaande uit smalle, hooggelegen gasten met langgerekte lintbebouwing en houtwallen. De boerderijen liggen met een lange oprijlaan halverwege de helling van de zandrug. Op de zuidelijke uitloper van de gast liggen de bewoningsassen van de Zuiderweg en de Westergast.

Kop-hals-rompboerderij Medenerweg 2, Den Ham (gemeentelijk monument)

Streekeigen bebouwingstypen – 2500 jaar boerderijbouw in de gemeente Zuidhorn

In de gemeente Zuidhorn komen veel verschillende gebouwtypen voor. In het buitengebied bepaalt de boerderijbebouwing het beeld. Daarnaast komt ook niet-agrarische bebouwing voor. Deze bebouwing kan naar functie worden ingedeeld in twee hoofdcategorieën: woonbebouwing en overige bebouwing zoals molens en trafo's. De historische woonbebouwing kent een typologische driedeling: het dwarshuis, het krimpentype en de villa. De ontwikkeling van deze woonhuistypen loopt parallel met de woonhuisontwikkeling van de boerderijen in het gebied. Boerderijtypen en woonhuistypen zijn beide in de onderstaande beschrijvingen meegenomen.

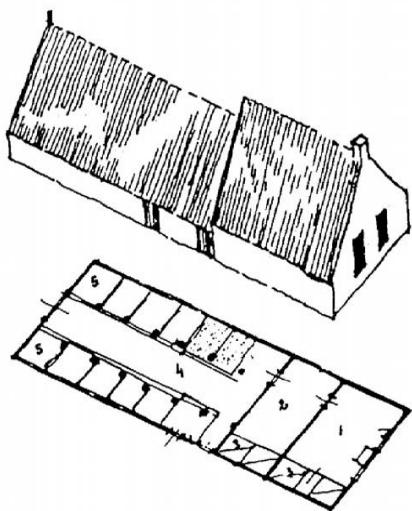
In de inventarisatie van de in het buitengebied van Zuidhorn aanwezige bebouwing is onderzocht of een relatie is te leggen tussen specifieke gebouwtypen en de drie landschapstypen die voorkomen in de gemeente Zuidhorn. De vraag of bepaalde gebouwtypen meer voorkomen in een van de drie landschappen kan bevestigend worden beantwoord. Uit onderstaand overzicht komt een genuanceerd beeld naar voren voor wat betreft de verspreiding van de verschillende boerderijtypen over het gebied. In het Wierdenlandschap overheerst duidelijk de kop(hals-)rompboerderij. In het Dijkenlandschap komen even veel kop(hals-) rompboerderijen voor als dwarshuisboerderijen, waarbij moet worden opgemerkt dat beide typen nauw aan elkaar verwant zijn. In de Klei op veenpolders overheerst echter de Oldambtster boerderij, gevolgd door de kop(hals-)rompboerderij.

	Wierdenlandschap met Humsterland	Dijkenlandschap van De Waarden	Klei op veenpolders van Het Lage Land
Kop-(hals-)rompboerderij	31%	16%	13%
Dwarshuisboerderij	9%	16%	7%
Oldambtsterboerderij	9%	8%	17%
Villaboerderij	3%	6%	2%
Stelpboerderij	-	4%	5%

boerderijtypen per landschapstype (exclusief de in het desbetreffende landschapstype aanwezige woonbebouwing en overige bebouwing)

Het (nagenoeg) verdwenen langhuis

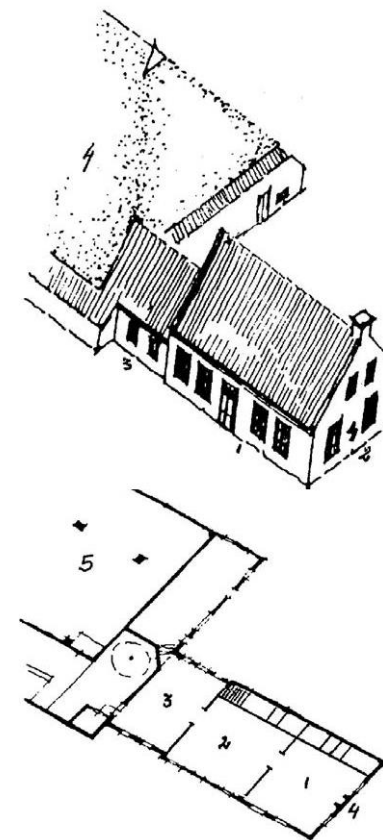
De bewoningsgeschiedenis van de gemeente Zuidhorn gaat terug tot voor onze jaartelling (25 eeuwen). Van de vroegste boerderijen kunnen wij ons een redelijk beeld vormen dankzij de opgravingen van Van Giffen in de wierde van Ezinge. Deze eenvoudige woon-stalhuizen van toen, zijn in de loop der tijden ontwikkeld tot de boerderijen die wij nu in dit gebied kennen. Afgezien van de jongste ontwikkelingen vanaf de Tweede Wereldoorlog zijn de meeste nog historische boerderijen van het kop-(hals-)romp type. Voor 1700 was hier echter sprake van een heel ander type boerderij. Dankzij beschrijvingen in archieven is duidelijk dat er tenminste rond 1475 sprake is van zogenaamde langhuizen. In de omgeving van Bremen is rond 1230 al sprake van een zogenaamd 'longa domus'. Uit landmeterskaarten die in de zeventiende en achttiende eeuw zijn vervaardigd kunnen wij ons een redelijk beeld vormen van het uiterlijk van deze boerderijen. Daarnaast vindt men in belastinggeschriften

tamelijk nauwkeurige informatie over langhuizen. Kort samengevat hebben ze de volgende opzet. Er is sprake van een afzonderlijk woonhuis, dat zich qua uiterlijk het beste laat vergelijken met de kop van de huidige bekende kop-(hals-)romp boerderijen. Recht daarachter bevindt zich een stalhuis, waarin de koeien aan weerszijden van de centrale koegang, twee aan twee met de koppen naar de muur zijn gestald. De constructie bestaat zowel voor het woonhuis als de stal uit houten gebinten waarbij de muren zijn opgetrokken uit vlechtwerk of zoden, maar zeker in de achttiende eeuw ook uit metselwerk. De gebinten vormen in de lengterichting vakken van een kleine twee meter breed. De omvang van deze boerderijen worden in geschriften uitgedrukt in het aantal vakken. Waarschijnlijk bestond de gebintconstructie uit een zogenaamd ankerbalk gebint, waarbij de dwarsbalk tussen de stijlen was bevestigd. Hierop kon een zoldering of beun worden gemaakt. Van enkele boerderijen in de gemeente is bekend dat nog delen van het oorspronkelijke langhuis in de huidige opzet bewaard is gebleven, zoals de boerderij Weersterweg 14 te Den Horn, aangewezen als rijksmonument.

Het overheersende boerderijtype: de kop-(hals-)rompboerderij

In de zeventiende eeuw wordt in Friesland een nieuw boerderijtype ontwikkeld, waarbij het stalhuis wordt vervangen door een veel grotere schuur, waarin naast het vee ook de oogst van het gemengde bedrijf kan worden opgeslagen. Deze zogeheten Friese schuur heeft net als de oude Groninger schuur een opzet in drie zones, alleen is het middendeel veel breder. De middenzone dient voor de opslag van de oogst, die vanaf de grond tot in de nok wordt opgetast. In de ene

zijbeuk wordt het vee gestald, terwijl de andere ruimte biedt voor het dorsen van graan en het stallen van materieel. De afmeting van de gebinten en daarmee de ruimte van de vakken is veel groter dan die van het langhuis. Deze gebintvakken, die voor deze 'Friese' schuren gouden of golven worden genoemd hebben maten van 5 bij 7 meter of groter. De zijbeuken hebben een diepte van ruim vier meter of meer. De koeien worden in een enkele rij gestald met de koppen

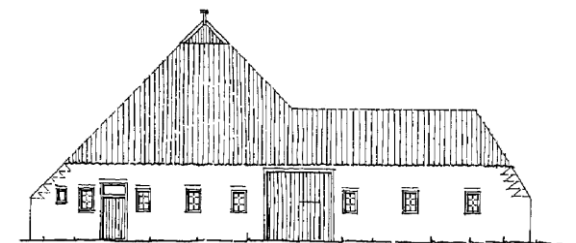
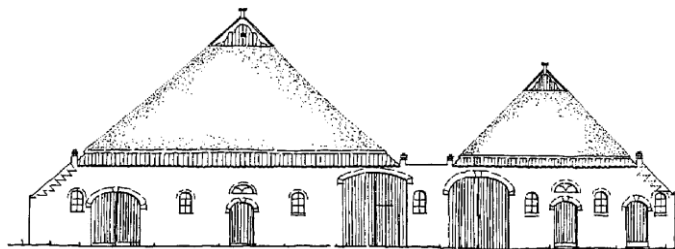
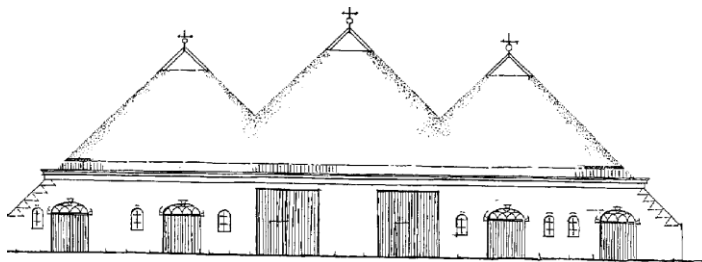
naar de buitenmuur. Bij de aanvankelijke opzet blijft het oude woonhuis van het langhuis gehandhaafd en wordt er een nieuwe schuur achter gebouwd. Deze veel bredere schuur is zodanig terzijde van de oude kop gesitueerd dat het oude woonhuis uit praktische gebruiksoverwegingen recht voor het stalhuis ligt. Bij de zo ontstane kophals- rompboerderij ligt het woonhuis dus nooit recht voor het midden van de schuur. Boerderijen met zo'n Friese schuur komen wij in geschriften en kaarten niet eerder dan rond 1640 tegen. Rond 1730 overheersen in het westelijk deel van Groningen de Friese schuren inmiddels het beeld.

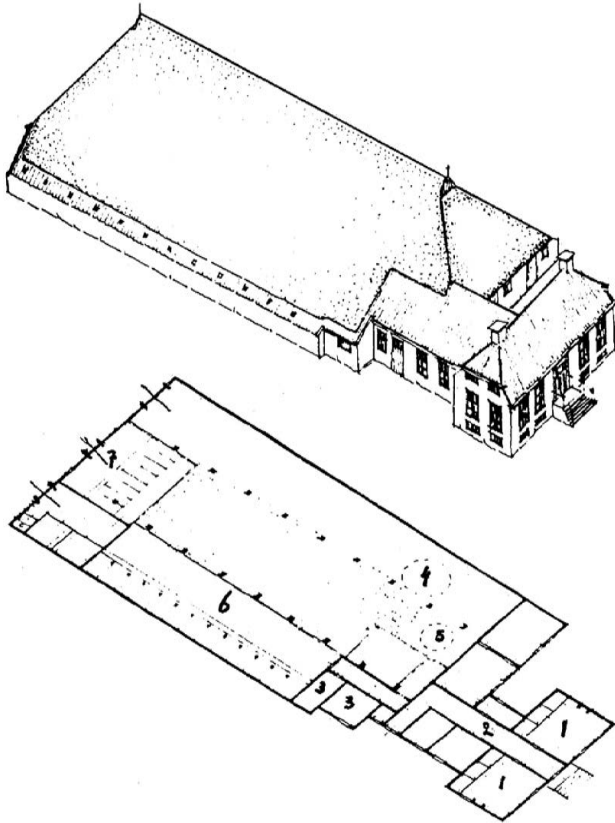
Het overheersende boerderijtype in het Wierdenlandschap inclusief Humsterland (31% zie tabel bladzijde 23) was en is de kop-(hals-)romp boerderij, die rond 1850 een goede bestaansgrond bood voor een boerenbedrijf dat hier toen tussen de 30 en 38 hectare aan land besloeg. Het gemengde bedrijf was hier algemeen. Naast de (melk)veehouderij was de akkerbouw een belangrijke bedrijfstak. Veel voorkomende gewassen die hier verbouwd werden, waren onder meer koolzaad, karwij, wintergerst, tarwe, erwten en graszaad. Bieten en aardappelen werden minder vaak verbouwd hetgeen mede verband hield met oogstproblemen bij heel droog of juist heel nat weer. De zware klei was hier een belemmerende factor.

De boerderijen uit die tijd kenden overwegend een schuur met vier of vijf gebintvakken of gouden, waarbij de schuur een afmeting had van ongeveer 16 bij 22 meter of groter.

In de loop der tijden is er natuurlijk van alles veranderd aan de indeling en inrichting van deze boerderijen. Dat laat onverlet dat er in de kern van de woonhuizen zich nog sporen kunnen bevinden van een mogelijke voorganger in de vorm van een langhuis. Ook in de schuren, die nu op geen enkele plaats nog volgens oorspronkelijk gebruik worden benut, kunnen oude details een vroeger gebruik verraden, of geven aard en vorm van de gebinten aanwijzingen voor een ouder verleden.

Aan de buitenzijde is de oorspronkelijke vorm van de schuur overwegend goed bewaard gebleven. Zoals gezegd is er wel het nodige veranderd (dakbedekking, schuurdeuren etc.), maar ogen de contouren nog als vanouds. Bij veel boerderijen werd een hut bijgebouwd. Dat is een meestal kleine schuur, die soms ook bijna even groot is als de eerste schuur. Het gebied kent ook enkele driekapschuren. In dat geval is op de gebinten van de eerste schuur en de (bijna) even grote hut een derde kap geplaatst, die met betrekkelijk geringe middelen veel ruimtewinst oplevert. Een bijzondere vorm van hut vindt men hier regelmatig in de vorm van een zogenaamde vleugel, waarbij de hut haaks achter tegen de schuur is aangebouwd. Men behoudt dan de hoogte van de hoge achtergevel, alsof sprake is van een grote schuur, maar vanaf de zijkant blijkt het maar om een bescheiden schuur te gaan. Het streven naar enige allure zal aan de oplossing niet vreemd zijn. Veel boerderijen staan immers met hun bedrijfskant op de weg gericht, zodat de achtergevel wel gezien mocht worden.

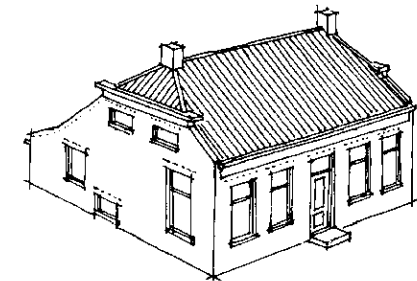

Variant op de kop-hals-rompboerderij: de dwarshuisboerderij

De ontwikkeling van de dwarshuisboerderij is nauw met het grondgebied van de gemeente Zuidhorn verweven. De beide Teenstraboerderijen die rond 1800 in de nieuwe polder van het Ruigezand werden gebouwd, waren in architectuur en omvang voorbodes van een nieuwe tijd. Beide boerderijen zijn in feite van het kop-(hals-)romptype, alleen staat de kop niet in de lengte voor de hals, maar is het voorhuis haaks op de schuur/hals gesitueerd. Deze bouwtrant is geïnspireerd op de neoclassicistische bouwstijlen die in de periode (in de woonhuisbouw) opgeld deden. Men zocht naar een voorname uitstraling die werd gevonden in klassieke verhoudingen en symmetrische composities. Het zogeheten dwarshuis met de voordeur in het midden en aan weerszijden twee vensters voldeed veel beter aan dit beeld dan de oude kop voor de romp. De symmetrie en het klassieke karakter kwam verder tot uitdrukking in de toepassing van een als kroonlijst uitgevoerde, geprofileerde houten goot en het benadrukken van de middenpartij door een fraaie omlijsting van de entree en een centrale en decoratieve dakkapel. De toepassing van wolfseinden bij beide zijgevels is een typisch Gronings verschijnsel. Het model met dwars geplaatste kop kwam pas na 1850 echt in zwang in de overige delen van de gemeente. Dwarshuisboerderijen zijn in een streek als Humsterland betrekkelijk sporadisch vertegenwoordigd. De dwarshuizen werden meestal gebouwd ter vervanging van een vroegere kop.

Dwarshuis

Ook als woonhuistype komt het dwarshuis in het buitengebied van de gemeente Zuidhorn voor, bijvoorbeeld als rentenierswoning of veel eenvoudiger uitgevoerd als (dubbele) arbeiderswoning. Hoewel de eerste voorbeelden van een dwars geplaatst huis in de provincie Groningen al uit de middeleeuwen stammen, is het type vooral in de negentiende eeuw in opkomst. De frontwerking van de symmetrische voorgevel met centrale deurpartij en daarboven vaak een dakopbouw leent zich voor de toepassing van decoratieve elementen. Het grote en soms rijk uitgevoerde dwarshuis is tot ongeveer 1890 het representatieve pand van de gegoede stand. Daarna neemt de villa deze functie over. Na 1925 wordt het dwarshuis nauwelijks meer gebouwd.

Oldambtster boerderij Stadsweg 3, Lauwerzijl (gemeentelijk monument)

Stelpboerderij Stadsweg 70, Lauwerzijl (gemeentelijk monument)

De Oldambtster boerderij en de stelpboerderij

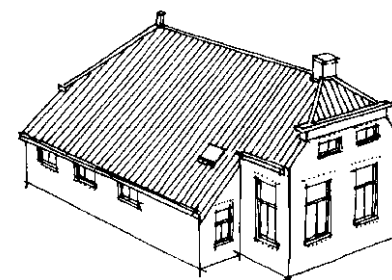
In de zeventiende eeuw vindt parallel aan de ontwikkelingen in Friesland in Oost-Friesland een ontwikkeling in de boerderijbouw plaats waarbij het resultaat voor wat betreft de schuurvorm gelijk is aan die van de kop-hals-rompboerderij, namelijk de toepassing van de Friese schuur. Hier wordt de woning echter geheel ondergebracht in het volume van de schuur. Naar het gebied waar zover bekend de eerste exemplaren in Groningen gebouwd zijn, noemt men dit boerderijtype de Oldambtster boerderij. Vanaf 1850 maakt de Oldambtster boerderij zijn entree in het Westerkwartier. In die periode doet ook de stelpboerderij vanuit Friesland zijn intrede. De stelpboerderij kan in feite gezien worden als een vergrote stolpboerderij, zoals wij die uit Noord-Holland kennen. De stolp bestond uit één gebintvak en had een priamidevormig dak, terwijl de stelp meerdere gebintvakken kende en dus ook een nok of naald had.

Tussen de Oldambtster boerderij en de stelpboerderij ligt een historische connectie. Ten tijde van de inpolderingen in Oost-Friesland huurde men namelijk Hollanders in die kennis meebrachten over zowel het inpolderen als de boerderijbouw. Hiermee zijn de stelp en de Oldambtster boerderij onderling verwant. Aan de Stadsweg bij Lauwerzijl komen een vijftal bijzondere boerderijen voor, die hier in opdracht van de stad Groningen zijn gebouwd. Waar de Oldambtster boerderij gekenmerkt wordt door een hoog opgetrokken woongedeelte, waarbij de hoge zijgevels aan de voorzijde via een aantal sprongen of krimpen uitkomen op de veel lagere dakvoet van de schuur is aan de Stadsweg het voorhuis aan de zijkant laag

waarmee het aantal krimpen beperkt blijft. Hierdoor vertonen deze zogeheten stadsboerderijen nog de meeste verwantschap met de stelp.

Krimpentype

De Oldambtster hoofdvorm is, sterk verkleind, herkenbaar in het zogeheten krimpentype. Het krimpenhuis is een echt plattelandstype. In het buitengebied van de gemeente Zuidhorn komt dit bebouwingstype voor als keuterij of landarbeiderswoning. In het krimpenhuis, zijn, net als bij de Oldambtster boerderij, alle functies onder één dak samengebracht. In de meest voorkomende uitvoering is het krimpenhuis een eenvoudig type (land) arbeiderswoning, een eenkamerwoning met daarachter stalruimte. De krimpen zullen zijn ontstaan toen het woongedeelte een meer afgescheiden plek kreeg en hogere gevels gewenst waren voor daglichttoetreding en een meer 'burgerlijke' uitstraling. Veel van de vaak zeer eenvoudig uitgevoerde krimpenhuizen zijn inmiddels verdwenen. De resterende woningen zijn meestal ingrijpend aangepast aan de hedendaagse wooneisen, waardoor gave voorbeelden schaars zijn geworden.

villaboerderij Ooster Waardijk 3, Kommerzijl

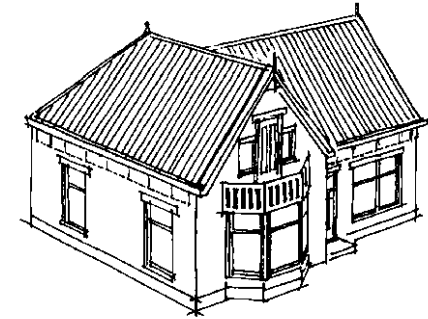
Villaboerderij

In enkele gevallen heeft het voorhuis de vorm gekregen van een klassieke villa. Deze voorhuizen stammen uit het eerste deel van de twintigste eeuw. De traditionele architectuur werd aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw steeds meer verdrongen door (inter)nationale bouwstijlen, zoals bijvoorbeeld het eclecticisme, de Jugendstil, de Amsterdamse school en de Delftse school. Ondanks de variaties in deze bouwstijlen en de bijbehorende nieuwe woontrends blijft de basisopzet van de Groninger boerderijen tot na de Tweede Wereldoorlog in principe ongewijzigd. De boerderijen kenmerken zich door de grote driebeukige schuur met een woonhuis aan de voorzijde dat zich of onder één dak met de schuur bevindt, of er als afzonderlijke bouwmassa voor is geplaatst.

Daarnaast kent het gebied ook verschillende geheel nieuwe agrarische complexen, waarbij de oude boerderij is vervangen door een apart gesitueerd woonhuis met één of meer schuren, geheel of gedeeltelijk op het oude erf.

Villa

De villa komt in het buitengebied van de gemeente Zuidhorn sporadisch ook los van een agrarisch complex voor, bijvoorbeeld als rentenierswoning. Uit dit nieuwe woonhuistype blijkt eind negentiende eeuw de invloed van (inter)nationale ontwikkelingen op het gebied van de Groninger wooncultuur. Onder invloed van een wooncultuur die zonlicht en goede ventilatie propageert, wordt veel aandacht besteed aan de overgangen tussen binnen en buiten. De villa's worden voorzien van erkers, serres, veranda's, loggia's, balkons en/of terrassen. Anders dan het dwarshuis wordt de villabouw gekenmerkt door asymmetrie en het zoeken naar schilderachtige variatie in gevelopbouw en – afwerking. De villa is vaak alzijdig georiënteerd; ook de zijgevels spelen nadrukkelijk mee in het totaalbeeld. Overigens blijft de ornamentiek van de Groninger villa's verhoudingsgewijs ingetogen.

Karakteristieke objecten buitengebied voormalig gemeente Marum

30 november 2023

1. Inleiding

Dit boekwerkje bevat de lijst met karakteristieke objecten in het buitengebied van de voormalige gemeente Marum. De selectie is uitgevoerd door Libau in opdracht van de gemeente Westerkwartier. In deze inleiding komen de aanleiding, het doel en de werkwijze van het onderzoek aan bod.

Aanleiding

De gemeente Westerkwartier heeft zich uitgesproken over de wenselijkheid van het aanwijzen van karakteristieke objecten in het buitengebied van de voormalige gemeente Marum. Op deze wijze kan worden voorkomen dat panden worden gesloopt zonder dat een nadere afweging kan worden gemaakt ten aanzien van de cultuurhistorische waarde. Met een inventarisatie en selectie van karakteristieke objecten biedt de gemeente duidelijkheid vooraf, zowel richting eigenaren als andere partijen en wordt voorkomen dat de gemeente slechts ad hoc en per individuele casus kan reageren op de ontwikkelingen. Daarnaast wordt vanuit de samenleving een groeiende belangstelling gesignaleerd voor – en een roep om – bescherming van cultureel erfgoed als drager van lokale identiteit.

In het buitengebied van de voormalige gemeente Marum is tot nu toe alleen voor wat betreft de Vrijkomende Agrarische Bedrijfspercelen (VAB) een beknopte selectie van karakteristieke objecten opgesteld. De overige karakteristieke bebouwing in het gebied wordt met deze inventarisatie beoordeeld.

Doel

De gemeente wijst in het bestemmingsplan karakteristieke panden aan. Door middel van het planologisch verankeren van deze objecten in het bestemmingsplan kunnen eventuele sloopaanvragen op grond van de aanwezige cultuurhistorische waarden worden beoordeeld.

Werkwijze

De selectie is als volgt tot stand gekomen. Vertrekpunt van de inventarisatie is de lijst van objecten van het Monumenten Inventarisatie Project. Deze lijst is meer dan twintig jaar geleden opgesteld ten behoeve van de selectie van rijksmonumenten, en bleek toe te zijn aan herziening. Op basis van veldwerk en literatuuronderzoek is de bijgevoegde lijst tot stand gekomen.

Door de gemeente is nadrukkelijk ingezet op het betrekken van de bevolking bij het proces van inventarisatie, waardering en selectie. Daartoe is een werkgroep samengesteld waarin lokale deskundigen afkomstig uit (cultuur-)historische verenigingen en andere betrokken burgers zitting hebben gehad. Met de inbreng van de werkgroep is een selectie gemaakt van karakteristieke objecten in het plangebied.

De gemeente heeft de eigenaren op de hoogte gebracht om hun pand aan te wijzen als karakteristiek. Naar aanleiding van de binnengekomen reacties zijn de beschrijvingen en waarderingen op onderdelen aangepast.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat het belangrijkste onderdeel van dit document, de lijst met karakteristieke objecten in het buitengebied van de voormalige gemeente Marum. De objecten op deze lijst zijn gerangschikt per hoofdkern en vervolgens op straatnaam en huisnummer. Ieder object is voorzien van een korte beschrijving en een score ten aanzien van de vijf algemeen gehanteerde criteria voor de waardering van gebouwd erfgoed. Hoofdstuk 3 bevat een nadere omschrijving van deze waarderingscriteria.

De rijksmonumenten in het gebied zijn al beschermd en maken daarom geen deel uit van het onderzoek. Een overzicht van de rijksmonumenten in het gebied is bijgevoegd in hoofdstuk 4. De selectie met reeds vastgestelde karakteristieke VAB-objecten staat in hoofdstuk 5. Ook deze objecten zijn voorzien van een korte beschrijving en een score ten aanzien van de vijf algemeen gehanteerde criteria voor de waardering van gebouwd erfgoed. Een verklarende woordenlijst met veelgebruikte termen is te vinden in hoofdstuk 6. Tenslotte is een beknopt overzicht van de gebruikte bronnen is weergegeven in hoofdstuk 7.

30 november 2023

2. Waarderingscriteria

Het object of complex wordt aangemerkt als karakteristiek voor de gemeente Westerkwartier op grond van de volgende criteria:

Cultuurhistorische waarde, met als leidraad:

- het belang van het object / complex als bijzondere uitdrukking van een lokale culturele, sociaal-economische, maatschappelijke en/of wetenschappelijke ontwikkeling;
- het belang van het object / complex als uitdrukking van een emotionele band of beleving van de bewoners met het gebied.

Architectuurhistorische waarde, zich uitend in één of meer van de volgende punten:

- het belang van het object / complex voor de geschiedenis van de architectuur van het exterieur;
- het belang van het object / complex voor het oeuvre van een architect, stedenbouwkundige of ontwerper;
- het belang van het object / complex vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
- het belang van het object / complex vanwege bijzonder materiaalgebruik, detaillering en constructie van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex vanwege het innovatieve karakter als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling.

Stedenbouwkundig-landschappelijke/ensemble waarde, met als leidraad:

- de betekenis van het object / complex vanwege de situering en de ruimtelijke relaties met de omgeving;
- de betekenis van het object / complex als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig-landschappelijk van belang is.

Authenticiteit:

- de betekenis van het object / complex vanwege de authenticiteit van het ontwerp (of onderdelen daarvan); het belang van het object / complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de rurale omgeving of directe omgevingsruimte.

Zeldzaamheid:

- het belang van het object / complex vanwege de architectonische, stedenbouwkundig-landschappelijke, bouwtechnische, typologische en/of functionele zeldzaamheid in het gebied van de gemeente Westerkwartier.

Score

Per criterium kunnen de objecten tot drie punten scoren:

0 punten	geen waarde
1 punt	aanwezige waarde
2 punten	hoge waarde
3 punten	zeer hoge waarde

3. Overzicht Rijksmonumenten buitengebied Marum

Monumentnummer: 28283
Haarsterweg 32 9363 VD te Marum Boerderij

Monumentnummer: 28284
Haarsterweg 34 9363 VE te Marum Boerderij

Monumentnummer: 28287
Verlengde Wilpsterweg 2 9363 VA te Marum Boerderij

Monumentnummer: 28288 't Pad 4 9365 TA te Niebert Boerderij

Monumentnummer: 28289 't Pad 15 9365 TA te Niebert
Restant van de Iwemastins

Monumentnummer: 28290
Molenweg 62 9365 PE te Niebert Molen

Monumentnummer: 28291
Molenweg 64 9365 PE te Niebert Molenhuis

Monumentnummer: 28294
Nieuweweg 29 9364 PA te Nuis Kerk

Monumentnummer: 513642
Westerweg 35 9824 TE te Noordwijk Boerderij

Monumentnummer: 513643
Bij Westerweg 35 9824 TE te Noordwijk
Stookhut

Monumentnummer: 513645
Bij Oudeweg 17 9364 PP te Nuis
Stookhut

Monumentnummer: 513648
Haarsterweg 21 9363 VB te Marum
Rentenierswoning

Monumentnummer: 513649
Oudeweg 13 9364 PP te Nuis Boerderij

Monumentnummer: 528899 Coendersborch
Oudeweg 15 9364 PP te Nuis
Hoofdgebouw (Coendersborch)

Monumentnummer: 528900 Coendersborch
Oudeweg 15 9364 PP te Jonkersvaart, Nuis
Historische tuin- en parkaanleg

Monumentnummer: 528901
Bij Oudeweg 15 9364 PP te Nuis
Tuinmuur

Monumentnummer: 528902 te
Nuis
Toegangshek

Monumentnummer: 530400 te
Nuis
Toegangshek

4. Verklarende woordenlijst

Stijlaanduidingen en –perioden

Ambachtelijk-traditionele trant: sobere, streekeigen bouwtrant die niet aan een bepaalde stijl of periode is gebonden.

Chaletstijl: op traditionele, Zwitserse architectuur geïnspireerde bouwstijl uit omstreeks 1880-1920 gekenmerkt door onder meer decoratieve windveren en sierspanen.

Expressionisme: in Amsterdam ontwikkelde, expressionistische bouwstijl (Amsterdamse School); in het Noorden versoberd toegepast, nadruk op kloeke vormen, decoratief baksteenmetselwerk (ca.1910-1930).

Eclectische stijl: verzamelnaam voor bouwstijl(en) met gemengde toepassing van diverse historische stijlmotieven ('neostijlen'), zoals neoclassicisme en neorenaissance.

Interbellumarchitectuur: verzamelnaam voor architectuur uit de periode tussen Wereldoorlog I en II, met kloeke volumes in sobere baksteenbouw en markante kapvormen, vaak met overstek (ca. 1915-1940).

Vernieuwingsstijl: verzamelnaam voor gemengde bouwtrant die de overgang vormt van de eclectische stijl naar de moderne, minder aan historische motieven gebonden architectuur.

Wederopbouwarchitectuur: bouwwijze uit de Wederopbouwperiode (1945-1965), vaak uitgevoerd in sobere architectuur verwant aan de Delftse School en/of meer functionalistische architectuur.

Bouwtermen

Krimpentype: woningtype (vaak arbeiderswoning) waarbij het huis in de richting van de voorgevel sprongsgewijs versmalt (zogenoeten krimpen)

Omlopend schilddak: dak gevormd door twee driehoekige schilden aan de smalle, en twee trapeziumvormige schilden aan de lange zijde.

Topgevel: gevel aan de korte zijde van een gebouw; de gevellijn volgt min of meer het driehoekige dak.

Wolfseind: afgeschuinde kant aan de korte zijde van een dak.

5. Bronnenlijst

Literatuur

- a. J.T. Possel, M. van der Werf, J.B. Wolters, *Monumenten Inventarisatie Project; Gemeentebeschrijving Marum regio Westerkwartier*.
- b. Ronald Stenvert, e.a. *Monumenten in Nederland, Groningen*, Zwolle 1998
- c. P. de Vries, *Het huisje op de begraafplaats, Lijkenhuisjes in Groningen*, Bedum 2007

Websites

- d. www.beeldbankgroningen.nl
- e. www.hisgis.nl/hisgis/gewesten/groningen/groningen
- f. www.topotijdreis.nl

Karakteristieke objecten Ezinge, Feerwerd, Garnwerd

28 maart 2024

1. Inleiding

Dit boekwerkje bevat de lijst met karakteristieke objecten in Ezinge, Feerwerd en Garnwerd. De selectie is uitgevoerd door Libau in opdracht van de gemeente Westerkwartier. In deze inleiding komen de aanleiding, het doel en de werkwijze van het onderzoek aan bod.

Aanleiding

De gemeente Westerkwartier heeft zich uitgesproken over de wenselijkheid van het aanwijzen van karakteristieke objecten in Ezinge, Feerwerd en Garnwerd. Op deze wijze kan worden voorkomen dat panden worden gesloopt zonder dat een nadere afweging kan worden gemaakt ten aanzien van de cultuurhistorische waarde. Met een inventarisatie en selectie van karakteristieke objecten biedt de gemeente duidelijkheid vooraf, zowel richting eigenaren als andere partijen en wordt voorkomen dat de gemeente slechts ad hoc en per individuele casus kan reageren op de ontwikkelingen. Daarnaast wordt vanuit de samenleving een groeiende belangstelling gesignaleerd voor – en een roep om – bescherming van cultureel erfgoed als drager van lokale identiteit.

Doel

De gemeente wijst in het bestemmingsplan karakteristieke panden aan. Door middel van het planologisch verankeren van deze objecten in het bestemmingsplan kunnen eventuele sloopaanvragen op grond van de aanwezige cultuurhistorische waarden worden beoordeeld.

Werkwijze

Het grondgebied van de dorpen Ezinge, Feerwerd en Garnwerd is bij de gemeentelijke herindeling in januari 2020 overgegaan van de gemeente Winsum naar gemeente Westerkwartier. Voor het buitengebied van de voormalige gemeente Winsum heeft Libau in het verleden reeds een selectie van karakteristieke objecten uitgevoerd, zie hoofdstuk 4. Ten tijde van de herindeling was Bügel-Hajema adviseurs bezig met de inventarisatie van karakteristieke objecten Ezinge, Garnwerd en Feerwerd. Libau heeft de conceptlijst van Bügel-Hajema ontvangen en heeft naar aanleiding van aanvullend veldwerk en literatuuronderzoek een selectie gemaakt van karakteristieke objecten. Voor de selectie is gebruik gemaakt van de waarderingscriteria die ook zijn gehanteerd voor de selectie van karakteristieke objecten in andere delen van gemeente het Westerkwartier. Van de geselecteerde karakteristieke objecten is vervolgens een waardering en korte beschrijving opgesteld.

Door de gemeente is nadrukkelijk ingezet op het betrekken van de bevolking bij het proces van inventarisatie, waardering en selectie. Daartoe is een werkgroep samengesteld waarin lokale deskundigen afkomstig uit (cultuur-) historische verenigingen en andere betrokken burgers zitting hebben gehad. Met de inbreng van de werkgroep is een selectie gemaakt van karakteristieke objecten in het plangebied.

De gemeente heeft de eigenaren op de hoogte gebracht van het voornemen om hun pand aan te wijzen als karakteristiek. Naar aanleiding van de binnengekomen reacties zijn de beschrijvingen en waarderingen op onderdelen aangepast.

Werkdocument

Hoofdstuk 2 en 3 bevat het belangrijkste onderdeel van dit document, de lijst met karakteristieke objecten in de kernen van Ezinge, Feerwerd en Garnwerd. In hoofdstuk 2 zijn de karakteristieke objecten in de kernen weergegeven en in hoofdstuk 3 de karakteristieke objecten in het buitengebied. De gebouwen op deze lijst zijn gerangschikt per hoofdkern en vervolgens op straatnaam en huisnummer. Ieder object is voorzien van een korte beschrijving en een score ten aanzien van de vijf algemeen gehanteerde criteria voor de waardering van gebouwd erfgoed. Hoofdstuk 4 bevat een nadere omschrijving van deze criteria.

De rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten in het gebied zijn al beschermd en maken daarom geen deel uit van het onderzoek. Een overzicht van de rijksmonumenten in het gebied is bijgevoegd in hoofdstuk 5. Een verklarende woordenlijst met veelgebruikte termen is te vinden in hoofdstuk 6. Tenslotte is een beknopt overzicht van de gebruikte bronnen is weergegeven in hoofdstuk 7.

28 maart 2024

2. Waarderingscriteria

Het object of complex wordt aangemerkt als karakteristiek voor de gemeente Westerkwartier op grond van de volgende criteria:

Cultuurhistorische waarde, met als leidraad:

- het belang van het object / complex als bijzondere uitdrukking van een lokale culturele, sociaal-economische, maatschappelijke en/of wetenschappelijke ontwikkeling;
- het belang van het object / complex als uitdrukking van een emotionele band of beleving van de bewoners met het gebied.

Architectuurhistorische waarde, zich uitend in één of meer van de volgende punten:

- het belang van het object / complex voor de geschiedenis van de architectuur van het exterieur;
- het belang van het object / complex voor het oeuvre van een architect, stedenbouwkundige of ontwerper;
- het belang van het object / complex vanwege de esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
- het belang van het object / complex vanwege bijzonder materiaalgebruik, detaillering en constructie van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
- het belang van het object / complex vanwege het innovatieve karakter als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling.

Stedenbouwkundig-landschappelijke/ensemble waarde, met als leidraad:

- de betekenis van het object / complex vanwege de situering en de ruimtelijke relaties met de omgeving;
- de betekenis van het object / complex als essentieel onderdeel of representant van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig-landschappelijk van belang is.

Authenticiteit:

- de betekenis van het object / complex vanwege de authenticiteit van het ontwerp (of onderdelen daarvan);
het belang van het object / complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de rurale omgeving of directe omgevingsruimte.

Zeldzaamheid:

- het belang van het object / complex vanwege de architectonische, stedenbouwkundig-landschappelijke, bouwtechnische, typologische en/of functionele zeldzaamheid in het gebied van de gemeente Westerkwartier.

Score

Per criterium kunnen de objecten tot drie punten scoren:

0 punten	geen waarde
1 punt	aanwezige waarde
2 punten	hoge waarde
3 punten	zeer hoge waarde

3. Verklarende woordenlijst

Stijlaanduidingen en –perioden

Ambachtelijk-traditionele trant: sobere, streekeigen bouwtrant die niet aan een bepaalde stijl of periode is gebonden.

Chaletstijl: op traditionele, Zwitserse architectuur geïnspireerde bouwstijl uit omstreeks 1880-1920 gekenmerkt door onder meer decoratieve windveren en sierspanten.

Expressionisme: in Amsterdam ontwikkelde, expressionistische bouwstijl (Amsterdamse School); in het Noorden versoberd toegepast, nadruk op kloeke vormen, decoratief baksteenmetselwerk (ca.1910-1930).

Eclectische stijl: verzamelnaam voor bouwstijl(en) met gemengde toepassing van diverse historische stijlmotieven ('neostijlen'), zoals neoclassicisme en neorenaissance.

Interbellumarchitectuur: verzamelnaam voor architectuur uit de periode tussen Wereldoorlog I en II, met kloeke volumes in sobere baksteenbouw en markante kapvormen, vaak met overstek (ca. 1915-1940).

Vernieuwingsstijl: verzamelnaam voor gemengde bouwtrant die de overgang vormt van de eclectische stijl naar de moderne, minder aan historische motieven gebonden architectuur.

Wederopbouwarchitectuur: bouwwijze uit de Wederopbouwperiode (1945-1965), vaak uitgevoerd in sobere architectuur verwant aan de Delftse School en/of meer functionalistische architectuur.

Bouwtermen

Krimpentype: woningtype (vaak arbeiderswoning) waarbij het huis in de richting van de voorgevel sprongsgewijs versmalt (zogenoeten krimpen)

Omlopend schilddak: dak gevormd door twee driehoekige schilden aan de smalle, en twee trapeziumvormige schilden aan de lange zijde.

Topgevel: gevel aan de korte zijde van een gebouw; de gevellijn volgt min of meer het driehoekige dak.

Wolfseind: afgeschuinde kant aan de korte zijde van een dak.

4. Bronnenlijst

Literatuur

- J.J. Delvinge, L.M. Pronk-Wiersema, H. Scherings, *Vroeger in Middag; Uit de historie van de gemeente Ezinge: Ezinge, Garnwerd, Feerwerd, Oostum, Aduarderzijl en omstreken*, Bedum 1994
- Henk Meulenbeld, red., *Tussen meeuw en leeuw; Her verhaal van Garnwerd en de Garnwerders*, Garnwerd 2014
- F.J. Olthuis, *Feerwerd toen: Het leven van alledag in en om Feerwerd in vroeger jaren*, 1991
- Ronald Stenvert, e.a. *Monumenten in Nederland, Groningen*, Zwolle 1998

Websites

- www.beeldbankgroningen.nl
- www.boekeniersgarnwerd.nl/huizenkaart
- www.hisgis.nl/hisgis/gewesten/groningen/groningen
- www.topotijdreis.nl